

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Bc. Pavla Karešová

Lexikální vybavování u bilingvních mluvčích češtiny a polštiny

Lexical retrieval in Czech-Polish bilinguals

Praha 2021

Vedoucí práce: Mgr. Jan Chromý, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat především Mgr. Janu Chromému, Ph.D. za celkovou motivaci, kterou mi ke zpracování tohoto tématu dal, za věcné rady, připomínky a také za pomoc s vyhodnocováním dat. Díky patří taky mé rodině, která mě ve studiu celou dobu podporuje. A nakonec děkuju Vojtovi, který u toho všeho byl se mnou.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci zpracovala samostatně, že jsem řádně uvedla veškeré použité prameny a literaturu, se kterými jsem pracovala, a že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

V Praze dne 7. 5. 2021

Bc. Pavla Karešová

Abstrakt

Bakalářská práce předkládá metodologický návrh psycholingvistického výzkumu, který se zaměřuje na lexikální vybavování bilingvních obyvatel z regionu českého Těšínska, kteří jsou vysoce fluentní v češtině a polštině. Teoretická část tento region definuje jak z jazykového, tak i historického hlediska, posléze se zaměřuje na řečovou produkci bilingvního mluvčího a v jejím závěru shrnuje výzkumy, které se lexikálním vybavováním zabývaly z hlediska bilingvních mluvčích s vysokou mírou fluence v obou jazycích. Na základě východisek z odborné literatury a z představených výzkumů práce předkládá vlastní metodologický návrh psycholingvistického výzkumu s detailním procesem výběru participantů do experimentální bilingvní skupiny a dvou kontrolních skupin. Pro zkoumání lexikálního vybavování bilingvních mluvčích poté práce navrhuje dvě metody: pojmenovávání obrázků a test verbální fluence. V rámci úlohy pojmenovávání obrázků je předložen experimentální set obrázků, který byl vytvořen na základě normování mezi českými a polskými mluvčími. Obrázky byly vybírány především na základě kognátového statusu pojmenování. Pro metodu testu verbální fluence byly navrženy konkrétní kategorie pro úlohu sémantické a písmenné fluence. V závěru jsou vysloveny hypotézy, které se týkají v rámci úlohy pojmenovávání obrázků především kognátového efektu a v rámci testu verbální fluence četnosti vyjmenovaných slov a mezijazykové interference.

Klíčová slova

bilingvismus, psycholingvistika, lexikální vybavování, čeština, polština

Abstract

This bachelor thesis presents the methodology of psycholinguistic experiment which focuses on lexical retrieval of bilingual speakers from the Czech Teschen region who are highly fluent in Czech and Polish. The theoretical part defines this region from both linguistic and historical point of view, then focuses on the speech production of a bilingual speaker and summarizes previous experiments that dealt with lexical retrieval in terms of bilingual speakers with high fluency in two languages. Based on the studied literature and the presented experiments, the thesis presents its own methodology of psycholinguistic experiment with detailed process of selection of participants for the experimental bilingual group and two control groups. To examine the lexical retrieval of bilingual speakers, the thesis then proposes two methods: the picture naming task and the test of verbal fluency. As part of the picture naming task, an experimental set of images is presented. This set was created on the basis of standardization between Czech and Polish speakers. The experimental set of pictures was selected mainly on the basis of the cognate status. For the test of verbal fluency, specific categories were proposed for semantic and letter fluency. The conclusion expresses several hypotheses which relate within the picture naming task mainly to the cognate effect and within the test of verbal fluency of the number of the retrieved words and interlingual interference.

Keywords

bilingualism, psycholinguistics, lexical retrieval, Czech, Polish

Obsah

1. ÚVOD.....	7
2. TEORETICKÁ ČÁST.....	9
2.1. Jazyková situace v česko-polském pomezí.....	9
2.1.1. Historický kontext.....	9
2.1.2. Jazykový kontext.....	11
2.2. Řečová produkce bilingvního mluvčího	13
2.2.1. Lexikální výběr bilingvních mluvčích.....	14
2.2.2. Vzájemné působení jazyků bilingvního mluvčího	18
2.2.3. Výzkumné metody řečové produkce	18
2.3. Dopady bilingvismu u vysoce fluentních mluvčích.....	20
2.3.1. Caramazza, Costa a Sebastian-Galles (2000)	20
2.3.2. Gollan et al. (2005).....	22
2.3.3. Ivanova a Costa (2008)	24
2.3.4. Sandoval et al. (2010)	25
2.3.5. Věk jako proměnná: Pelham a Abrams (2014).....	26
2.3.6. Škálovitý bilingvismus: Hamanová (2020)	27
2.3.7. Kříž (2020).....	29
2.4. Shrnutí	30
3. METODOLOGICKÁ ČÁST.....	31
3.1. Východiska pro návrh psycholingvistického výzkumu.....	31
3.1.1. Způsob výběru bilingvních mluvčích.....	32
3.1.2. Využití kognátových pojmenování a jejich dopady	33
3.2. Návrh psycholingvistického výzkumu.....	34
3.2.1. Výběr participantů.....	34
3.2.2. Metody.....	38
3.2.2.1. Pojmenovávání obrázků	38
3.2.2.2. Test verbální fluence	40
3.3. Hypotézy	42
4. ZÁVĚR.....	45
LITERATURA	47
PŘÍLOHY	51
Příloha č. 1: Dotazník v češtině	52
Příloha č. 2: Experimentální set obrázků	55

1. ÚVOD

České Těšínsko je z jazykového hlediska specifická oblast, kde se v komunikačních situacích stýká polština, čeština (respektive jejich jazykové variety) a také místní těšínský dialekt. V minulosti byl tento region předmětem dialektologických nebo sociolingvistických výzkumů (Sokolová, G. & Hernová, Š., 2000 atd.), dosud zde ale neproběhl žádný větší psycholingvistický výzkum, který by zkoumal dopady bilingvismu zdejších obyvatel na jejich řečovou produkci.

V psycholinguistice je bilingvismus často považován za nevýhodu – za něco, co lexikální vybavování mluvčího zpomaluje, protože bilingvní mozek musí pracovat s dvěma jazykovými lexikony (viz Gollan et al., 2005; Ivanova & Costa, 2008; Pelham & Abrams, 2014). Zároveň ale bylo v tomto ohledu zjištěno, že záleží na tom, jakou úroveň v obou jazycích bilingvní mluvčí má. Pokud mluvčí ovládá druhý jazyk (L2) na nízké úrovni a není mu v každodenním životě běžně vystavován, negativní dopady bilingvismu na L1 v lexikálním vybavování nejsou patrné (Hamanová, 2020), na druhou stranu v případě velmi častého užívání obou jazyků dochází k pomalejšímu vybavování (Ivanova & Costa, 2008). Studie také poukazují na to, že v lexikálním vybavování hraje roli podobnost osvojených jazyků, v tomto případě se mluví o usnadnění (zrychlení) vybavování. Takové jazyky mezi sebou totiž mohou sdílet překladové ekvivalenty, které si jsou podobné jak z ortografické, tak fonologické stránky (tzv. kognáty) a které mohou vybavování zrychlovat (Caramazza et al., 2000; Ivanova & Costa, 2008). V takových případech byly pozorovány i interference z necílového jazyka, např. v hláskové rovině (Kříž, 2020), nebo chybně realizované mezijazykové analogie (Ibid).

V předkládané bakalářské práci se českému Těšínsku a místní jazykové situaci bakalářská práce věnuje z hlediska bilingvních obyvatel, kteří jsou vysoce fluentní v češtině a polštině, respektive v jejich místních varietách. Cílem je vytvořit na základě prostudované sekundární literatury metodologii psycholingvistického experimentu, který má zkoumat lexikální vybavování těchto dvojjazyčných mluvčích v češtině i v polštině. Teoretická část se zabývá historickým a jazykovým kontextem českého Těšínska, následovně se zaměřuje na specifika řečové produkce bilingvního mluvčího a v závěru této části shrnuje studie, které se vysoce fluentními bilingvními mluvčími zabývaly a zkoumaly dopady dvojjazyčnosti na jejich řečovou produkci. V metodologické části se pak již práce věnuje konkrétnímu návrhu výzkumu a vyvozeným hypotézám.

V tomto formátu práce jsme se inspirovali zahraničním publikačním formátem *Registered Report*, jehož podstata spočívá v tom, že prochází dvojím recenzním řízením. V první fázi výzkumník předkládá detailní metodologický návrh experimentu, který musí být zrecenzován a schválen k druhé fázi (ke sběru dat a analýze výsledků), která je taktéž posléze recenzována. Tento postup si dává za cíl předcházet sporným výzkumným otázkám, selektivnímu vykazování výsledků

a chce se vyhnout publikačnímu zkreslení.¹ V této práci chceme navázat právě na první fázi tohoto formátu.

¹ *Center for open science*. [online] [citováno 2021-05-01] Dostupné z: <https://www.cos.io/initiatives/registered-reports>

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Jazyková situace v česko-polském pomezí

Pro popis jazykové situace v česko-polském pomezí, konkrétně na českém Těšínsku, kterému se bakalářská práce z jazykového hlediska věnuje, je nutné si v krátkosti kontextově představit také historii celého těšínského regionu, který se v současnosti rozkládá na území dvou států – České republiky a Polska.

2.1.1. Historický kontext

Historicky bylo území Těšínska součástí Polského království, samostatnou administrativní jednotkou se stalo až později v roce 1290 jako Těšínské knížectví. Tento celek obývali tradičně Poláci, ale vzhledem k proměnlivé příslušnosti knížectví k mocnostem se zde mísili i s českým a německým obyvatelstvem. Zásadním rokem v těšínských dějinách bylo období po první světové válce po rozpadu Rakouska-Uherska (Bogoczova & Bortliczek, 2017, s. 14–15). V roce 1920 totiž došlo k rozdělení historického území Těšínska mezi dva státní útvary – Československo a Polsko – což doprovázely sociální a národnostní konflikty, známé také jako „spor o Těšínsko“.

Po rozdělení regionu pak v českém Těšínsku docházelo k postupnému směřování místní polské minority s českou majoritou, což je patrné i ze statistik početnosti polské menšiny na českém, respektive československém území (viz dále). Tempo tohoto směřování bylo pravděpodobně ovlivňováno různými faktory, například jazykovým právem.² To umožňovalo v období po roce 1920 v oblastech, kde žilo alespoň 20 % národnostní či jazykové menšiny, mít úřady ve svém jazyce nebo existenci menšinového školství. V rámci své etnické identity je polská menšina dodnes aktivní také v kulturní a osvětové činnosti spolků a jejich uvědomění podporuje také příležitost regionu k Polsku. V současnosti určuje práva menšin na českém území Listina základních práv a svobod.³

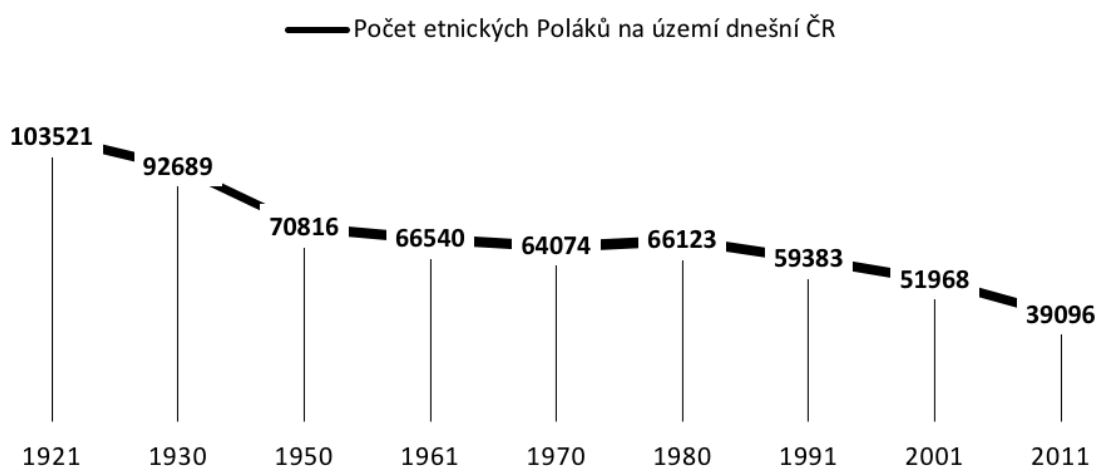
Etničtí Poláci jsou na území českého Těšínska stále početnou menšinou, avšak jejich celkový počet na území České republiky, tedy i v české části těšínského regionu má dle statistik klesavou tendenci, což je vidět i na posledním sčítání lidu ve srovnání s čísly z roku 1921. Borák (2017, s. 22) uvádí, že „podle sčítání lidu v roce 1921 žilo v ČSR asi 109 tisíc Poláků, soustředěných převážně na Těšínsku a Ostravsku“, na území dnešní České republiky jich bylo přes 103 tisíc (Srb, 1987, s. 152). Při posledním sčítání lidu v roce 2011 se k polské menšině na českém území přihlásilo 39 096 obyvatel, což činí v celkovém měřítku České republiky 0,4 % z celkového počtu

² Zákon č. 122/1920 Sb.

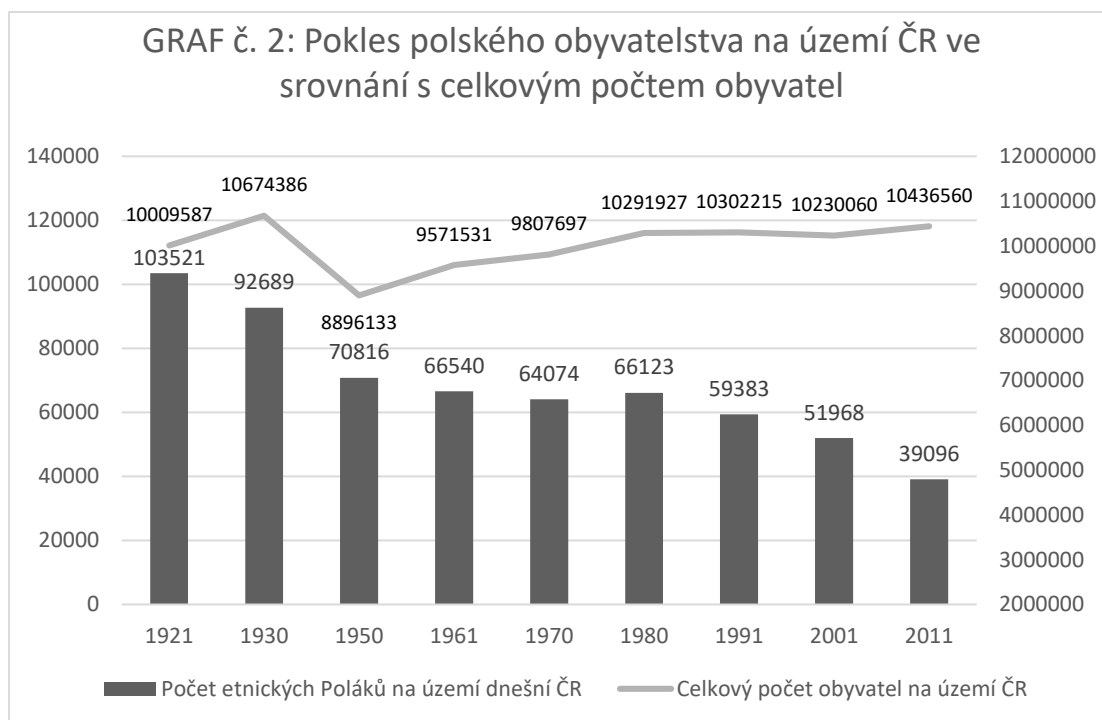
³ Článek 25, *Listina základních práv a svobod* [online]. [Citováno 02-16-2021] Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>

obyvatelstva. Téměř dvě třetiny etnických Poláků (72 %) z tohoto počtu jsou z Moravskoslezského kraje, do něhož spadá právě i region českého Těšínska. Tyto statistické údaje svědčí o kontinuálním snižování počtu etnických Poláků na území ČR (viz *Graf 1* níže). Vzhledem k tomu, že celkový počet obyvatel například v období mezi roky 2001 až 2011 vzrostl (viz *Graf 2*), zdá se, že hlavním důvodem je integrace etnicky polského obyvatelstva mezi obyvatelstvo národnostně české.

GRAF Č. 1: VÝVOJ POČTU ETNICKÝCH POLÁKŮ NA ÚZEMÍ DNEŠNÍ ČR

Graf 1: Vývoj počtu etnických Poláků na území dnešní České republiky. Data byla čerpána ze statistik Českého statistického úřadu a souhrnné studie Vladimíra Srba (1987). Uvádíme čísla, která se týkají pouze dnešního území České republiky, respektive tehdejšího českého území ČSR a ČSSR.

Graf 2: Znázornění poklesu polského obyvatelstva na území ČR ve srovnání s celkovým počtem obyvatel. Data byla čerpána ze statistik Českého statistického úřadu a souhrnné studie Vladimíra Srba (1987). Uvádíme čísla, která se týkají pouze dnešního území České republiky, respektive tehdejšího českého území ČSR a ČSSR.

2.1.2. Jazykový kontext

Vzhledem ke své geografické poloze je z jazykového hlediska české Těšínsko heterogenním prostředím, kde se stýká čeština a polština. V České republice je polština jazykem oficiálně uznané národnostní menšiny a v okresech Frýdek-Místek a Karviná, které zahrnují českou část historického Těšínska, byla zařazena také do *Evropské charty regionálních či menšinových jazyků* (Nekvapil et al., 2009, s. 32). V regionu je přítomna také slovenština⁴ a historicky zde působily germanizační jazykové vlivy. V rámci bakalářské práce se ale budeme soustředit výhradně na česko-polské jazykové prostředí.

Na českém Těšínsku se v současnosti stýkají a zároveň prolínají dohromady tři kultury: česká, polská a lokální (Rusek, 1997; citován v Bogoczová & Botliczek, 2017, s. 18). S tím souvisí také zde užívané jazykové kódy – čeština, polština a místní těšínské nářečí, nazývané také *po naszymu*, s nímž je spojena lokální česko-polská subkultura (Bogoczová & Botliczek, 2017, s. 19). Tato jazyková varieta, která se nachází na styku dvou příbuzných západoslovanských jazyků, je z hlediska jazykové stránky bližší polštině než češtině, proto někdy bývá považována spíše za polský dialekt (Nekvapil et al., 2009, s. 38). Nekvapil et al. (2009, *ibid*) poté dodávají, že nářečí je „polštině bližší svou zvukovou a gramatickou stavbou, v české části Těšínska však obsahuje mnoho slov převzatých z češtiny“ a obsahuje také rysy německého jazyka. Sokolová (2000, s. 133) považuje těšínské nářečí jako kontaktní interdialekt mezi českými a polskými obyvateli v případě, kdy samotná čeština, ani polština nejsou pro vzájemnou komunikaci srozumitelné. Lotko (1994, s. 10) zase pojednává o místním dialektu jako o západotěšínském nářečí, které je „strukturně blízké ostatním polským nářečím“, ale které se zároveň liší (v lexiku, hláskosloví) podle toho, zda se jím mluví spíše v českojazyčném nebo v polskojazyčném prostředí (*Ibid*, s. 15). Stejně jako Sokolová uvádí jeho funkci v kontaktních situacích mezi Čechy a etnickými Poláky, ale taktéž zmiňuje, že je toto nářečí užíváno v neformálních situacích v rámci polské menšiny na českém Těšínsku. O dialektologickém vymezení těšínského nářečí ale dosud nepanuje všeobecná shoda (*Ibid*).

Z dotazníkového šetření Sokolové (2000), které se zabývalo užíváním těšínského nářečí v oblasti českého Těšínska, vyplývá, že touto varietou zde mluví více Poláci a příslušníci bilingvních česko-polských rodin než výhradně česky mluvící majorita. Zároveň v porovnání s dřívějšími výzkumnými daty mezi lety 1964 až 1994 lze v tomto regionu vypořádat celkově snižující se komunikaci v místním nářečí, zejména ve městech (*Ibid*, s. 146). Je třeba si ale uvědomit, že se jedná o výzkum starý více než 20 let, takže jeho výsledky nemusí odrážet současnou situaci. Lze ale předpokládat, že komunikace výhradně v těšínském nářečí je z regionu postupně vytlačována:

⁴ Při sčítání lidu v roce 2011 uvedlo 17,7 % Slováků na českém území svoji rezidenci v Moravskoslezském kraji, což je nejvyšší procento mezi všemi kraji v České republice. In: *Český statistický úřad* [online]. Národnostní struktura obyvatel. [Citováno 02-16-2021] Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551765/170223-14.pdf?fbclid=IwAR0jYKaAOSBrkfESnHrPYjm2j0hY6fMQhCRP5xsGTgyy1WIwO7QJBARHW4o>

zaprvé vzhľadom k samotnému úbytku etnicky poľského obyvateľstva na českém území, ale také komunikací převážně v českém národním jazyce, respektive v sousedních nářečních varietách češtiny. Bělič (1972) tyto variety souhrnně nazývá slezskou (lašskou) nářeční skupinou, kterou se dělí na tři podskupiny: *moravskou*, *opavskou* a *ostravskou*. Všechny tři podskupiny přiléhají k českému Těšínsku, z nichž ostravská podskupina se do této oblasti prolíná nejvíce (Bělič, 1972, s. 300). Ostravskou (nebo také východoslezskou) nářeční podskupinu Bělič považuje za okrajovou a zmiňuje, že „směrem k východní hranici zvláště silně přibývá nářečních znaků shodných s polštinou“ (Ibid). Těšínské nářečí Bělič ale explicitně nezmiňuje – varietu češtiny, která se mísí se znaky sousedních poľských nářečí nazývá *nářečím poľsko-českého smíšeného pruhu* (Bělič, 1972, s. 307).

Co se týče poľského jazyka na území českého Těšínska, jedná se o varietu polštiny za hranicemi národního státu, kterou Dubisz nazývá *język poloniny* nebo také *język polski poza granicami kraju* (Dubisz, 1997; citován v Bogoczová & Bortliczek, 2017, s. 19). U takových variet polštiny za hranicemi národního státu se pak dle Bogoczové (Ibid, s. 19) předpokládá, že mohou zachovávat „archaické spisovné normy národního jazyka a vstřebávat prvky většinového jazyka, popř. tvoření neologismů podle jeho vzoru“. Bogoczová (2019, s. 11) v souvislosti s tím zmiňuje, že tato slezsko-těšínská varieta polštiny má jistý „archaický a zkostrnatělý“ charakter, dále do ní ale interferují vlivy z okolních jazyků a variet. V tomto případě jde především o lexikální výpůjčky z češtiny a místních nářečí, zvláště potom z těšínského nářečí, kterým místní etničtí Poláci (jinak také Zaolzané) mluví v neformálních situacích, často v rodinném prostředí a v kontaktu s českými obyvateli (Bogoczová, 2019, s. 11). Někteří polští lingvisté považují tuto regionální varietu poľského jazyka za slezské nářečí polštiny. Muryc (2018) konkrétně uvádí, že tato varieta polštiny se v polskojazyčném kontextu slezských nářečí nazývá západotěšínské nářečí, což je mimochodem stejný pojem jako užívá Lotko (viz výše). V Lotkově pojetí je to ale pojem pro nářečí fluidní mezi češtinou a polštinou. Někteří lingvisté místní varietu polštiny považují i za svébytný jazyk, za slezštinu. Pro slezštinu byl vytvořen i samostatný korpus s více než milionem slov, slovník a překladač.⁵ Není ale jisté, kolik mluvčích slezštiny doopravdy existuje. Navíc se tento pojem může v praxi zaměňovat i za různé variety uváděných jazyků (čeština, polština), kterými se mluví na celkově slezském území. Pro srozumitelnost této práce tedy budeme regionální varietu polštiny na českém Těšínsku dále nazývat slezská polština.

Z popisu historického kontextu a jazykové situace tedy vyplývá, že na českém Těšínsku je značná jazyková smíšenost. Předpokladem pro obyvatele této oblasti je tak i bilingvismus – znalost a užívání češtiny a polštiny, tedy spíše jejich zmiňovaných variet, a to již od dětství. V regionu totiž tradičně funguje poľské menšinové školství – buď pouze v polštině, nebo i v kombinaci s českým

⁵ *Silling* [online]. [Citováno 02-16-2021] Dostupné z: <https://silling.org/information-about-the-silesian-language-corpus-in-english/>

jazykem.⁶ V tomto případě jde tedy o spisovné formy dvou národních jazyků, se kterými se mluvčí setkávají také v televizi, rádiu apod. Z druhého většina místních, která se oficiálně hlásí k českému národu a k českému jazyku (absolvovali české školství a ovládají česky psanou komunikaci), má v regionu často polské kořeny (Bogoczová & Bortliczek, 2017, s. 19). Tudíž je zde předpoklad, že obyvatelé regionu českého Těšínska při řečové produkci mění jazykové kódy (nebo jim alespoň pasivně rozumí) na základě prostředí, ve kterém vyrostli, byli vychováni, ve kterém studují, pracují a podobně.

2.2. Řečová produkce bilingvního mluvčího

Bilingvismus se v odborné literatuře dá chápat různě. V dnešní době je běžné pojetí, kdy se za bilingvní mluvčí považují i mluvčí s alespoň částečnou znalostí více než jednoho jazyka (viz Hamanová, 2020). To znamená, že je vlastně bilingvismus chápán škálovitě na širokém kontinuu s mnoha možnými kritérii. Grosjean (2019, s. 19) zmiňuje čtyři základní schopnosti bilingvního mluvčího, které souvisí s mírou bilingvismu na zmiňované škále: mluvení, poslech, čtení a psaní. Autor v této souvislosti uvádí, že je běžné, že se tyto schopnosti mohou u bilingvního mluvčího lišit – například mluví plynule, ale psaní v daném jazyce neovládá. Někteří mluvčí zase mohou jinému jazyku nebo jeho varietě velmi dobře porozumět, sami v něm ale nejsou schopni jazykové produkce – tento fenomén se v odborné literatuře nazývá receptivní bilingvismus. Dle Sherkina-Lieber (2020) lze tento druh bilingvismu dále dělit na tři typy: (1) receptivní bilingvismus vzájemně srozumitelných jazyků (*mutually intelligible languages*) se vztahuje na ty jazyky, kterým je mluvčí schopen porozumět bez jejich předchozího osvojování, jelikož je s jeho bázovým jazykem (může to být i jiný jazyk než mateřský) na základě příbuznosti velmi podobný (např. mluvčí češtiny často takto rozumí slovenštině). Dále předpokládáme, že tento typ receptivního bilingvismu se dá aplikovat i na porozumění jiným varietám bázového jazyka. Osvojený receptivní bilingvismus (2) je to v případě, že mluvčí rozumí jazyku, který si cíleně osvojoval a který zároveň není příbuzný s bázovým jazykem. Vrozený (inherentní) receptivní bilingvismus (3) se vztahuje na porozumění jazyku, který si mluvčí (tzv. *heritage bilingual*) osvojoval jako první (L1), ale v průběhu života mu byl posléze vystavován minimálně, a tak je často schopen mu pouze rozumět a neprodukovat ho. Tento typ bilingvismu se týká například emigrantských rodin, které v rodině tímto jazykem občas mluví, ale pro mluvčího je ve všech ostatních doménách života klíčový jiný jazyk, který Sherkina-Lieber označuje jako 2L1. Vzhledem k zaměření bakalářské práce na lexikální vybavování v mluveném projevu se budeme na bilingvismus dále zaměřovat zejména z hlediska produktivního

⁶ *Moravskoslezský kraj* [online]. [Citováno 18-02-2021] Polské národnostní školství v Moravskoslezském kraji. Dostupné on-line z: https://www.msk.cz/temata/skolstvi/polske_skolstvi.html

mluveného jazykového módu,⁷ považovali jsme ale za vhodné fenomén receptivního bilingvismu v krátkosti probrat vzhledem k specifickému jazykovému prostředí, jemuž se práce věnuje.

Francois Grosjean (2019, s. 17) zmiňuje po zmiňovaných schopnostech dva důležité definiční faktory pro posuzování míry bilingvismu: jazykovou plynulost (fluentnost) a užívání jazyka z hlediska časové frekvence. Na základě těchto dvou proměnných lze dle něj demonstrovat, v jakém stupni se osvojené jazyky v rámci bilingvismu nacházejí, průsečík těchto dvou kritérií pak má tvořit výslednou míru bilingvismu. Tyto dvě proměnné podle Grosjeana se ve výzkumech často zjišťují dotazníkovým šetřením, ve kterém bilingvní mluvčí hodnotí sám sebe, tudíž výsledný koeficient míry bilingvismu může být značně ovlivněn subjektivním vnímáním každého jednotlivce. Je také důležité zmínit, že tato dvě zmíněná kritéria zohledňují především řečovou produkci bilingvního mluvčího. Takový mluvčí mimo mluvení disponuje poté ještě určitou mírou již zmiňovaných schopností u čtení, psaní a poslechu – je ale běžné, že se tyto schopnosti mohou u bilingvního mluvčího lišit (viz výše) a zároveň se dynamika těchto schopností může v průběhu života proměňovat.

Kromě zmiňovaných schopností se pak v rámci míry bilingvismu zohledňují i domény neboli oblasti života, ve kterých bilingvní mluvčí dané jazyky užívá. Takovým prostředím může být například práce, škola, rodina, blízké sousedství a podobně. Grosjean (2019, s. 21–22) tento jev pojmenovává jako princip komplementárnosti, tedy že v jednotlivých doménách mluvčí komunikuje různými jazyky, které si osvojil. V této souvislosti se může stát, že některá z domén může disponovat více jazyky nebo také že obecně nedominantní jazyk bude pro určitou doménu jediný, a tedy dominantní (Ibid, s. 22). V celkovém měřítku pak má obsazenost domén různými jazyky a v různé míře spojitost s již výše zmiňovanou jazykovou plynulostí a užíváním. Grosjean (2019, s. 22–23) tuto souvztažnost argumentuje takto: „Pokud je jazyk užíván v omezeném spektru domén, je velmi pravděpodobné, že bude užíván méně frekventovaně a že bude spojen s nižší plynulostí. (...) Platí to i opačně: v čím větším počtu domén bude jazyk, tím častěji bude používán a tím více bude spojen s plynulostí.“ Jazyková dominance napříč doménami se ale může taktéž v průběhu let měnit na základě okolností.

2.2.1. Lexikální výběr bilingvních mluvčích

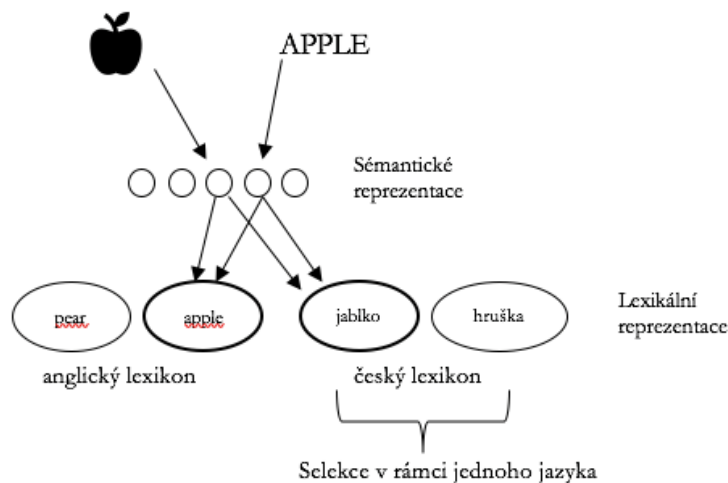
Bilingvní mluvčí na vysoké úrovni znalosti a užívání dvou či více jazykových kódů se při každodenní komunikaci ocitá v situacích, kdy je vystaven nutnosti výběru mezi jazyky, které si za svůj život osvojil. V Grosjeanově pojetí (Grosjean, 2019, s. 26) se mluvčí při volbě kódu – nebo kódů, pokud se v konkrétní doméně dorozumívá více jazyky – pohybuje na škále jazykového módu

⁷ Grosjean zmiňuje dohromady tři jazykové módy: mluvený, psaný a znakový. In Grosjean, F. et al. (2019). *Psycholinguistika bilingvismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 19.

mezi monolingvním a bilingvním pólem. Grosjean definuje takový jazykový mód jako „stav aktivace jazyků bilingvního mluvčího a mechanismů jejich zpracování v určitém čase“ (Grosjean, 2019, s. 26).

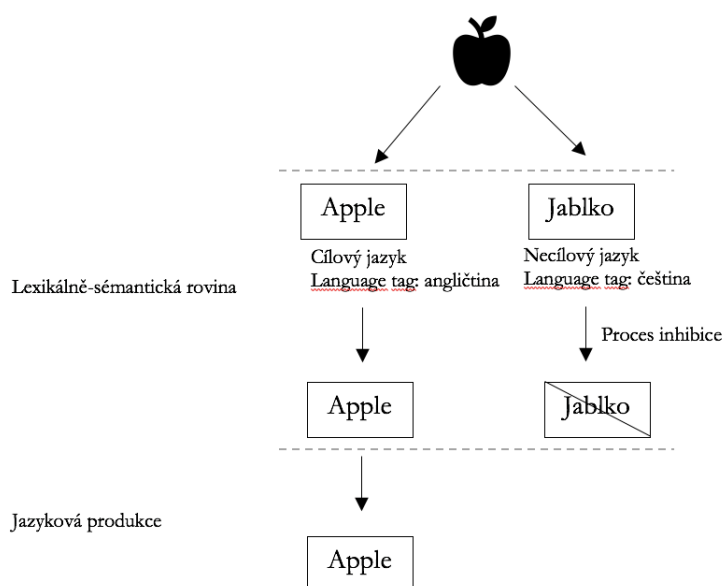
Pokud je bilingvní v situaci, kde má být použit pouze jeden z jazyků, tedy nachází se na monolingvním módu škály, je pak otázkou mnoha lingvistů, co se děje s nepoužívaným osvojeným jazykem, popřípadě jazyky. Dosud se nedošlo k obecnému konsenzu, zda je nepoužívaný jazykový kód v jazykové produkci inhibován, tudíž jeho aktivizace je dočasně potlačena, ale stále je do určité míry přítomen, nebo zda dochází k jeho úplné deaktivaci (Grosjean, 2019, s. 27). V případě inhibice (pouhé snížení aktivity druhého jazykového kódu) se mluví o neselektivním lexikálním výběru, tedy že všechny jazyky jsou více či méně zapojeny do procesů a jazykové produkce a „může mezi nimi docházet k míšení“ (Ibid, s. 61). Selektivní lexikální výběr pak z principu probíhá při těchto procesech a produkci pouze v rámci jednoho jazyka – je zde předpoklad, že bilingvní mluvčí umí při výběru osvojené lexikony pevně oddělit.

V přístupu k selektivnosti při lexikálním výběru se jednotlivé přístupy, jak již bylo zmíněno výše, liší. Costa, Caramazza a Miozzo (1999) zkoumali, zda od sebe při lexikálním výběru bilingvní mluvčí oddělují jednotlivé lexikony. Testovali bilingvní mluvčí s vysokou úrovní katalánštiny a španělštiny v úloze pojmenovávání obrázků, které účastníci pojmenovávali v katalánštině. Pojmenovávaný obrázek pak doplňovaly tzv. identické a neidentické distraktory v psané podobě ve španělském či katalánském jazyce. V případě identických distraktorů se například vedle obrázku *stolu* objevil zároveň překladový ekvivalent ve španělštině *mesa* nebo katalánské cílové pojmenování *taula*. Neidentickým distraktorem bylo pro obrázek *stolu* například pojmenování *palau/palacio* (česky *palác*). Bylo zjištěno, že bilingvní mluvčí pojmenovávali obrázky rychleji, když byl přítomen identický distraktor, ať už v cílové katalánštině (*taula*), nebo necílové španělštině (*mesa*). Oproti tomu vybavování s přítomností neidentického distraktoru (z katalánštiny nebo španělštiny) bylo pomalejší z důvodu tzv. sémantické interference (*semantic interference hypothesis*), z čehož dle autorů vyplývá, že tyto distraktory aktivovaly v cílovém lexikonu další příbuzné sémanticko-lexikální reprezentace, které spolu byly v kompetici, tudíž se proces vybavování zpomalil (viz *Obrázek 1*). Dle autorů toto zpomalení a s tím spojená kompetice svědčí o tom, že u bilingvních mluvčích dochází k selektivnímu lexikálnímu výběru v rámci jednoho jazyka (*language-specific selection*).

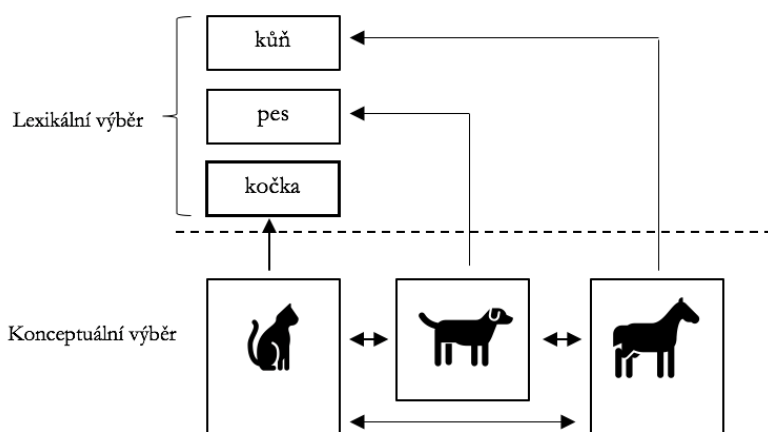
Obrázek 1: Schéma lexikálního výběru v rámci jednoho jazyka dle modelu Costy et al. (1999) s identickým distraktorem z druhého/necílového jazyka (angličtiny). Zdroj obrázku: vlastní zpracování.

Green (1998) ve své studii přichází s modelem inhibiční kontroly (*inhibitory control model*), podle kterého mluvčí v lexikálně-sémantické rovině aktivuje lexikální reprezentace z obou jazyků. Mluvčí posléze ke každému slovu v tomto procesu přiřazuje tzv. *language tag* (jazykovou specifikaci), a pokud jsou potenciální lexikální reprezentace v necílovém jazyce, mluvčí je inhibuje (potlačuje) pro následovnou jazykovou produkci. Lexikální výběr je tedy podle tohoto modelu kompetitivní mezi oběma jazyky v lexikálně-sémantické rovině, ale jen po tu dobu, než se na základě jazykové specifikace slova z necílového jazyka inhibují (viz Obrázek 2).

Obrázek 2: Model inhibiční kontroly podle Greena (1998). Zdroj: vlastní zpracování.

Studie La Heije (2005) přichází s hypotézou konceptuálního výběru (*concept selection hypothesis*). Ta spočívá v tom, že v případě pojmenovávání nejdříve bilingvní mluvčí aktivuje sémantický koncept preverbálního sdělení (tzv. *preverbal message*) na základě své intence – v té je podle tohoto modelu i výběr cílového jazyka. I v tomto přístupu však La Heije připouští kompetici v lexikálním výběru. Mluvčí si vybírá cílové pojmenování v rámci konkrétní sémantické kategorie, tudíž například obrázek ženy s dítětem může v sémantické rovině stimulovat pojmenování *matka*, ale i pojmenování *rodič*, z nichž respondent musí cílovou lexikální jednotku vybrat.

Obrázek 3: Schéma konceptuálního výběru dle La Heije (2005). Zdroj: vlastní zpracování.

Na tyto tři zmíněné studie pak kriticky reagují Finkbeiner et al. (2006). Kolektiv autorů se v těchto třech přístupech zaměřuje na řešení tzv. „*velkého problému*“ bilingvismu, na kterém odborníci dosud neshodli – tedy jak modelově funguje lexikální výběr bilingvního mluvčího, když má v sémantické rovině na výběr lexikální reprezentace z více osvojených lexikonů. Kritika autorů míří především na nekomplexnost přístupů, což byl problém, ze kterého původně vycházeli. Na druhou stranu se všechny tři přístupy dle Finkbeinera et al. shodují na tom, že bilingvní mluvčí mají schopnost lexikony jednotlivých jazyků do určité míry selektovat, a zároveň všechny přístupy předpokládají přítomnost kompetitivního procesu při jazykové produkci, ať už v rámci jednoho jazyka, nebo mezi jazyky.

Modelový proces lexikálního výběru nebude v této práci předmětem hlubšího zkoumání. I přesto jsme touto kapitolou chtěli poukázat na několik přístupů k této problematice, která je pro bilingvní mluvčí specifická a odlišuje je od výhradně monolingvních mluvčích.

2.2.2. Vzájemné působení jazyků bilingvního mluvčího

Výše jsme popsali několik pohledů na otázku lexikálního výběru při jazykové produkci v situaci, kdy se nacházejí na monolingvním pólu jazykového kontinua. Bilingvní mluvčí, zvláště pokud žije ve společenství, kde se běžně komunikuje ve více jazycích, se ale každodenně pohybuje na různých místech tohoto spektra a tím se mění i aktivace jeho jazyků (Grosjean et al., 2019, s. 65). V rámci tohoto častějšího přepínání kódů se mluví o vzájemném působení jazyků (*crosslinguistic influence*), u kterého se předpokládá, že se při lexikálním výběru aktivují i lexikální jednotky z druhého (necílového) jazyka a jejich aktivace pak může ovlivňovat vybavování v cílovém jazyce.

Proces schopnosti přepínání kódů je poté ovlivněn také tím, jak moc blízké užívané jazyky jsou. Grosjean (2019, s. 19) tvrdí, že „je všeobecně známo, že úzce příbuzné jazyky se navzájem ovlivňují více než jazyky vzdálené“. Takové jazyky pak často sdílí kognáty (Yip, in Grosjean et al., 2019, s. 134) neboli slova, jejichž překladové ekvivalenty mají podobnou fonologickou i ortografickou formu (Caramazza et al., 2000, s. 1285), např. česky *jelen*, polsky *jelen*. Podobné znaky jazyků pak mohou způsobovat v jazykové produkci míšení kódů (Yip, in Grosjean et al., 2019, s. 134). Odborná literatura ale zmiňuje v této souvislosti také existenci tzv. falešných kognátů (také *faux amis*, česky *falešní přátelé*), což jsou slova mezi jazyky „formálně shodná nebo podobná, ale významově nebo i stylově odlišná“ (Lotko, 2000, s. 35). Lotko uvádí jako příklad takového falešného kognátu slovo *sklep*, které v češtině znamená „podzemní místnost k ukládání věcí“, zatímco v polštině je *sklep* pojmenováním pro obchod.

Schmid a Köpke (2009, s. 210) zmiňují, že vzájemné působení jazyků je často považováno za počínající proces jazykové eroze na prvním osvojeném jazyce (L1). Tedy že druhý jazyk (L2) a jeho užívání snižuje schopnost bilingvního mluvčího tento L1 používat. Autorky ale zároveň upozorňují na to, že mezijazykové vlivy v komunikaci bilingvního jsou běžné a nejsou znakem jazykové ztráty, dokud je input neboli příjem a obklopení L1 dostatečný. O jazykové erozi pojednávají Chromý a Kříž (2020).

2.2.3. Výzkumné metody řečové produkce

Pro psycholingvistický výzkum lexikálního vybavování bilingvních mluvčích se využívá několik metod, z nichž každá poukazuje na různé dopady a vlivy bilingvismu. V této práci se chceme zaměřit na metodu pojmenovávání obrázků a test verbální fluence. Níže tyto metody zmiňujeme i s jinými prostředky psycholingvistického výzkumu bilingvismu.

2.2.3.1. Pojmenovávání obrázků

Jednou z nejvyužívanějších metod zkoumání bilingvismu je metoda pojmenovávání obrázků. Účastníkům výzkumu jsou prezentovány obrázky a následně je jejich úkolem je pojmenovávat.

Měří se přitom jejich reakční čas a posuzuje se také správnost pojmenování. V rámci této metody se často mluví o frekvenčním a kognátovém efektu (Schmid & Köpke, 2009, s. 218). Frekvenční efekt předpokládá, že často užívaná slova v jazyce se mluvčímu vybaví rychleji. V případě kognátového efektu se jedná o rychlejší vybavení takového slova, které je překladovým ekvivalentem a má podobnou/totožnou ortografickou nebo fonologickou podobu v obou osvojených jazycích (viz výše).

2.2.3.2. Test verbální fluence

Účastníci v testu verbální fluence mají za úkol vyjmenovat v časovém limitu (typicky 60 sekund) co nejvíce slov podle určitých pokynů. Může jít buď o to vyjmenovávat slova z určité sémantické kategorie (např. zvířata, jídlo), nebo z kategorie písmenné (např. s, t, p). To znamená, že produkovaná slova mají začínat na dané písmeno, popř. slabiku (př. fa). Výsledkem úlohy je pak počet slov, která patří do dané kategorie – podle Schmid a Köpke (2009, s. 215) bilingvní vyjmenuje více slov spíše v jazyce, který je pro něj dominantní. Autorky (Ibid) také z hlediska množství produkce slov zmiňují, že mluvčí mají tendenci být více produktivní v určitých sémantických a písmenných kategoriích, která obsahují slova s vyšší frekvencí. O testu verbální fluence více pojednává Víchová et al. (2015).

2.2.3.3. Spontánní mluvený projev

Pro výzkum lexikálního vybavování bilingvních mluvčích se také používá metoda spontánního mluveného projevu, u kterého se zkoumá plynulost mluvy a různost lexika. Schmid a Köpke (2009, s. 221) ale tvrdí, že spontánnost může být při okolnostech komunikační situace výzkumu těžce dosažitelná a rozeznatelná.

2.2.3.4. Využití kontrolních skupin

Ve výzkumech se často pro relevanci a větší komplexnost využívají tzv. kontrolní skupiny, které jsou vzhledem k experimentální bilingvní skupině kontrastní. Běžným kontrolním vzorkem v psycholingvistických výzkumech bilingvismu bývají například monolingvní mluvčí zkoumaného jazyka nebo mluvčí s opačnou či poměrově rozdílnou dominancí jazyků než experimentální skupina.

Výběr monolingvních účastníků je ale podle Chromého a Kříže (2020, s. 586) do určité míry sporný, protože „v určitých sociálních rovinách a skupinách je prakticky těžké najít někoho, kdo by alespoň na nějaké nízké úrovni neovládal další jazyk“. V některých studiích proto bývá kritérium vybírat do monolingvního vzorku „lidi s minimální znalostí zkoumaného jazyka“ (Ibid, citován Gürel & Yilmaz, 2013). Poznamenejme ale, že pro relevanci a porovnání výsledků mezi skupinami

je nutný i pečlivý výběr experimentální skupiny, resp. vymezení kritérií výběru bilingvních účastníků, kteří by ve skupině měli mít stejný nebo alespoň velmi podobný jazykový profil. De Bruin (2019) ve své studii uvádí, že tato kritéria pro míru znalosti jazyků se od sebe v jednotlivých studiích liší, tudíž při porovnávání výsledků mezi studiemi je nutné přihlédnout i na způsob výběru experimentálních skupin. Takovými kritérii (v různých kombinacích) mohou být například věk počátku osvojování jazyků, míra jejich každodenního užívání, schopnost jazyky přepínat, schopnost v jazyce psát, číst apod. Některé studie ale ani neuvádí detailnější informace o bilingvních participantech a způsobu jejich výběru, což poté vzbuzuje metodologickou otázku, zda následovný výzkum není zkreslen například různorodým jazykovým profilem bilingvních účastníků.

2.3. Dopady bilingvismu u vysoce fluentních mluvčích

Tato kapitola se bude hlouběji věnovat teoretické reflexi výzkumů – jejich metodám, výběru vzorků a výsledkům, které se zaměřují na to, jaký vliv má bilingvismus s vysokou mírou užívání obou jazyků na lexikální vybavování. Vybrané studie pracují výhradně s participanty, jejichž užívání a plynulost dosahuje v obou jazycích vysoké úrovně, detailněji se budeme věnovat specifikům výběru vzorku těchto mluvčích. Z hlediska výzkumných metod, které byly popsány výše v kapitole 2.3.3. (*Výzkumné metody řečové produkce*), se zaměřujeme zejména na studie, které využívají metodu pojmenovávání obrázků a test verbální fluence. Cílem této kapitoly je na základě představení a interpretace jednotlivých studií dospět k východiskům, od jejichž základu se bude odvíjet návrh výzkumu v metodologické části práce.

2.3.1. Caramazza, Costa a Sebastian-Galles (2000)⁸

Caramazza, Costa a Sebastian-Galles (2000) ve své studii vycházeli z hypotézy, že u bilingvních mluvčích s vysokou úrovní užívání obou jazyků dochází při lexikálním vybavování kognátů ke kognátovému efektu (*cognate facilitation effect*), který má proces jejich vybavování urychlovat. Ve dvou experimentech, které obsahují úlohu pojmenovávání obrázků, chtěli autoři zaprvé zjistit, zda si bilingvní mluvčí budou kognátová slova vybavovat rychleji než slova nekognátová a zadruhé zda dominantnost jazyka kognátový efekt umocňuje. Vycházeli při tom z modelu kaskádovité aktivace (*cascade activation model*), ve kterém se předpokládá, že v procesu lexikálního výběru se nejdříve aktivuje sémantická rovina s lexikálními reprezentacemi z obou jazyků. Prostřednictvím lexikálních reprezentací se poté aktivují jednotlivé fonologické segmenty. Například v cílovém španělském jazyce se aktivují u slova *gato* (česky *kočka*) fonologické segmenty /g/, /a/, /t/, /o/, z nichž tři má

⁸ Caramazza, A.; Costa, A.; Sebastian-Galles, (2000). The Cognate Facilitation Effect: Implications for Models of Lexical Access. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 26(5), 1283–1296.

společně s katalánským překladovým ekvivalentem – kognátem – *gat*: /g/, /a/, /t/. Je zde proto předpoklad, že výsledné vybavení slova s kognátovým statusem je rychlejší než vybavení slova s nekognátovým statusem, protože v případě kognátového slova některé fonologické segmenty vychází ze dvou aktivovaných lexikálních reprezentací a to podporuje rychlost vybavení slova. Autoři v rámci této teorie neselektivního výběru lexikálních reprezentací pracovali také s hypotézou, že kognátová slova v nedominantním jazyce nebudou při výběru tak silně aktivována jako v jazyce dominantním. Kognátový efekt by tak v nedominantním jazyce mohl být s ohledem na rychlost vybavování robustnější, protože lexikální jednotka z dominantního jazyka s podobnými fonologickými segmenty usnadní tento výběr.

První experiment obsahoval úlohu pojmenovávání obrázků ve španělštině. Pro experimentální skupinu bylo vybráno 21 bilingvních španělsko-katalánských mluvčích – vysokoškolských studentů z dvojjazyčné komunity, kde se oběma dvěma příbuznými románskými jazyky mluví na vysoké úrovni. Bilingvní participanté ještě před testováním uvedli, že jejich prvním a dominantním jazykem je katalánština. Testovalo se ve španělštině, coby ve druhém a nedominantním jazyce, protože v nedominantním jazyce se předpokládá robustnější kognátový efekt. Vysokou úroveň znalosti a užívání obou jazyků a dominanci katalánštiny u participantů poté ověřoval ještě dotazník, který účastníci vyplňovali po proběhnutí experimentu: na desetimístné škále hodnotil schopnosti bilingvního (psaní, čtení, mluvení) a v procentech se pak uváděla míra užívání taktéž u psaní, čtení a mluvení. Jako kontrolní vzorek se použila skupina 21 monolingvních mluvčích španělštiny z madridské univerzity pro srovnání reakčních časů s bilingvní skupinou.

Bilingvní i monolingvní participanté měli v prvním experimentu pojmenovávat dohromady 40 obrázků: u 10 z nich se očekávalo pojmenování vysoce frekventovaným kognátem, u dalších 10 pojmenování méně frekventovaným kognátem, u zbylých obrázků se pak předpokládala nekognátová pojmenování. Vybrané kognáty mezi sebou v obou jazycích sdílely v průměru pět fonologických segmentů. Sada obrázků se opakovala dohromady čtyřikrát, počtvrté ale proběhl tzv. *delayed naming task* neboli *úloha pozdějšího pojmenovávání*, ve které participanté měli pojmenovat obrázek až po vizuálním signálu. Tato úloha zde zkoumala, zda i při řízeně opožděném pojmenovávání je kognátový efekt patrný. Výsledky tohoto experimentu ukázaly, že bilingvní mluvčí si rychleji vybavovali kognátová slova než nekognátová na rozdíl od kontrolní monolingvní skupiny, která v reakčních časech neměla rozdíl mezi kognáty a nekognáty. Monolingvní skupina ale měla i přes přítomný kognátový efekt u bilingvní skupiny celkově rychlejší reakční časy než experimentální bilingvní skupina. Úloha opožděného pojmenování kognátový efekt u bilingvní skupiny nezaznamenala.

V rámci druhého experimentu, který opět probíhal ve španělštině, se pracovalo se dvěma bilingvními skupinami, v každé po dvaceti třech participantech. V obou skupinách mluvčí ovládali

na vysoké úrovni španělštinu a katalánštinu, lišili se ale v jazykové dominanci. U první skupiny převládala katalánština, u druhé španělština. Cílem tohoto experimentu bylo zjistit, jak moc se liší vybavování kognátů v dominantním a nedominantním jazyce (v obou případech to byla španělština). Pro experiment byla použita stejná sada obrázků jako v prvním experimentu a přidalo se ještě dalších čtyřicet obrázků podle těch samých kritérií s ohledem na kognátový a frekvenční status. Obrázky byly opět pojmenovávány ve třech blocích a v závěru byla aplikována úloha pozdějšího pojmenování. V tomto experimentu bylo zjištěno, že cílový jazyk lexikálního vybavování formuje výsledný kognátový efekt: v tomto případě to znamená, že kognátový efekt je robustnější při vybavování v nedominantním jazyce.

Z prvního experimentu vyplývá, že u bilingvních mluvčích se projevuje kognátový efekt. Bylo tedy zjištěno, že lexikální vybavování je u bilingvních mluvčích rychlejší, pokud jde o slovo s kognátovým statusem, tedy že sdílí určité fonologické segmenty s překladovým ekvivalentem z druhého jazyka. Tím se podpořila hypotéza kaskádovitého modelu lexikálního vybavování. Druhý experiment je pak v souladu s další výchozí hypotézou, že dopad kognátového efektu se ve větší míře projevuje v nedominantním jazyce bilingvního mluvčího.

2.3.2. Gollan et al. (2005)⁹

Tamar Gollan společně s kolektivem autorů se ve své studii věnovali dopadům bilingvismu na rychlost lexikálního vybavování v úloze pojmenovávání obrázků, ale také na schopnost jejich klasifikace. Hypotéza tohoto výzkumu předpokládala, že u vyvážených bilingvních mluvčích (*balanced bilinguals*) s vysokou mírou užívání obou jazyků může při lexikálním vybavování docházet k pomalejší reakcím z důvodu širšího výběru mezi lexikálními jednotkami z obou jazyků. Naopak v rámci klasifikace obrázků autoři vycházeli z předpokladu, že v této úloze by bilingvní mluvčí neměli být znevýhodněni, protože významy jsou mezi jazyky sdílené.

V prvním experimentu autoři pracovali s experimentální skupinou 24 bilingvních mluvčích angličtiny a španělštiny a kontrolní monolingvní skupinou 31 anglických mluvčích. Vzorek bilingvních účastníků ze studentů z univerzity v San Diegu se vybíral na základě dotazníku, ve kterém mluvčí hodnotily především svoji míru užívání anglického jazyka v mluveném projevu na škále od nejnižší 1 do 7 (zde průměr 6,7), míru jeho denního užití v procentech a věk, ve kterém si ho začali osvojovat (průměrně 4 roky). Na znalost a užívání španělštiny (nazývanou zde jako *other language*) byly v dotazníku vyhrazeny pouze dvě položky – věk, kdy jí byli mluvčí vystaveni poprvé (průměrně v jednom roce života) a míru jejího užívání v mluveném projevu (na škále v průměru 6,1). Cílem bylo pro výzkum získat účastníky v angličtině dominantní nebo užívající angličtinu a

⁹ Gollan, T. H., Montoya, R. I., Fennema-Notestine, Ch., Morris, S. K. (2005). Bilingualism affects picture naming but not picture classification. *Memory and Cognition*, 33(7), 1220–1234.

španělštinu na stejné úrovni. Dominantní jazyk mluvčích ale nemusel být pro výzkum nutně prvním osvojeným jazykem, což vyplývá i z dotazníkového šetření provedeného před zahájením výzkumu. Ti, kteří uvedli španělštinu jako dominantní jazyk, byli z experimentu vyloučeni.

Při experimentu všichni účastníci pojmenovávali v angličtině sadu dohromady 90 obrázků následujícím způsobem: 30 obrázků se pojmenovávalo ve třech opakováních, 60 obrázků se poté již neopakovalo. U dvaceti obrázků z celkového počtu se očekávalo kognátové pojmenování. Každý z obrázků pak měli participanté klasifikovat buď do kategorie *human made* (lidský faktor výroby), nebo do kategorie přírodního původu stisknutím příslušného tlačítka. Výsledky experimentu následovně svědčily pro uvedené hypotézy: bilingvní mluvčí pojmenovávali obrázky oproti monolingvním mluvčím pomaleji a jejich roztrídění do dvou kategorií bylo stejně rychlé v obou skupinách.

Druhý experiment poté navázal na výsledky z prvního experimentu a zkoumal vliv opakování obrázků na rychlost lexikálního vybavování, respektive kolikrát se sada obrázků musí při jejich pojmenovávání zopakovat, než se bilingvní mluvčí vyrovnají reakčním časům monolingvních mluvčích angličtiny. Obě skupiny čítaly 36 mluvčích a na rozdíl od prvního experimentu se výzkumné úlohy účastnili i ti bilingvní participanté, kteří měli španělštinu jako dominantní jazyk. Pro experiment bylo vybráno dohromady 60 obrázků pro pojmenování v angličtině (z nich 21 bylo s kognátovým statutem). Obrázky se participantům promítaly pětikrát po sobě. Výsledky ukázaly, že bilingvní mluvčí se v reakčních časech po pěti opakováních vyrovnali reakčním časům monolingvních účastníků. V analýze reakčních časů bylo také zjištěno, že opakování mělo z hlediska rychlejšího vybavování vliv na obě skupiny, bilingvní mluvčí ale z opakování obrázků profitovali více.

Z obou experimentů tedy vyplynulo, že znevýhodnění vyvážených bilingvních mluvčích se týká lexikálního vybavování v úloze pojmenovávání obrázků. Jejich reakční časy byly pomalejší než časy monolingvních mluvčích, což autoři argumentují hypotézou slabších propojení (*weaker links hypothesis*), která předpokládá, že bilingvní mluvčí si slova vybavují pomaleji, protože v komunikaci musí „svůj čas dělit mezi dva jazykové systémy“ (dle Hamanové, 2020, s. 27). Autoři brali při výsledné analýze v potaz i možný kognátový efekt s odkazem na Costu, Caramazzu a Sebastian-Galles (2000), který by mohl vybavování urychlit, nebyl ale zaznamenán jeho větší dopad na výsledky experimentu, proto se kognátům ve studii dále nepřikládala větší pozornost. Bylo ale zjištěno, že to pěti repetičích jedné sady obrázků se nevýhoda bilingvních mluvčích již nevyskytovala, jelikož se jejich reakční časy vyrovnaly časům monolingvních mluvčích. U úlohy klasifikace obrázků, ve které měli všichni participanté roztrdit promítané obrázky do dvou kategorií, nebyl v reakčních zaznamenán rozdíl mezi monolingvní a bilingvní skupinou.

2.3.3. Ivanova a Costa (2008)¹⁰

Na předchozí studii navázali o tři roky později Ivanova a Costa, kteří taktéž zkoumali vliv opakování obrázků na výsledné reakční časy při lexikálním vybavování u bilingvních mluvčích s vysokou mírou užívání obou jazyků (*high-proficiency bilinguals*). U Gollan et al. (2005) měli ale autoři Ivanova a Costa výhrady ke kritériím při výběru participantů. Pro výzkum považovali za nerelevantní porovnávat výsledky bilingvních mluvčích, kteří měli dominantní anglický jazyk až jako druhý osvojený (L2), s monolingvní skupinou, která angličtinu měla jako první jazyk (L1). Nevýhoda bilingvismu tak v tomto případě dle nich není průkazná. Stejně jako Gollan et al. (2005) se tedy Ivanova a Costa v experimentu zaměřovali na vybavování v dominantním jazyce, podmínkou ale bylo, aby dominantní jazyk byl zároveň mateřským (L1).

Experimentu se zúčastnily tři skupiny participantů (v každé po 37 účastnících):

1. experimentální skupina – bilingvní mluvčí španělštiny (L1) a katalánštiny (L2),
2. kontrolní skupina monolingvních mluvčích španělštiny,
3. kontrolní skupina bilingvních mluvčích katalánštiny (L1) a španělštiny (L2).

Třetí, kontrolní skupina bilingvních mluvčích s katalánštinou jako mateřským jazykem byla pro výzkum vybrána za účelem porovnání lexikálního vybavování ve španělštině jako druhém/nedominantním jazyce v kontrastu s dvěma skupinami, pro které byla španělština mateřským jazykem. Vzorky bilingvních účastníků autoři vybírali na základě dotazníku jazykové historie a hodnocení vlastních jazykových schopností – mluvčí hodnotili míru znalosti a užívání na škále od 1 do 10, věk kontaktu s jednotlivými jazyky a věk, kdy danými jazyky začali mluvit. Hodnocení denního užívání jazyka se týkalo v dotazníku pouze španělštiny. Pro testování lexikálního vybavování byla použita úloha pojmenovávání obrázků ve španělštině, která probíhala stejně jako u Gollan et al. (2005) v pěti opakováních. Jedna sada čítala dohromady 50 obrázků: 25 málo frekventovaných slov a 25 vysoce frekventovaných slov. Dvacet dva slov z celku mělo kognátový status.

Výsledky experimentu ukázaly, že experimentální skupina se španělštinou jako mateřským a dominantním jazykem pojmenovávala obrázky pomaleji než monolingvní španělská skupina – tím se replikovaly i výsledky prvního experimentu u Gollan et al. (2005). Bylo ale zjištěno, že i po pěti opakováních byla tato skupina bilingvních stále pomalejší a reakčním časům monolingvních se nevyrovnala. Mimo jiné při analýze reakčních časů u této experimentální skupiny pak autoři

¹⁰ Ivanova, I. & Costa, A. (2008). Does Bilingualism hamper lexical access in speech production?. *Acta Psychologica*, 127(2), 277–88.

vypozorovali tzv. *skrytý efekt frekvence*, tedy že tito mluvčí si pomaleji vybavovali slova s nižší frekvencí. Autoři to vysvětlují tak, že při užívání dvou jazykových systémů bilingvní mluvčí tato slova používají celkově méně než monolingvní mluvčí pouze s jedním lexikonem. Znevýhodnění experimentální bilingvní skupiny bylo přítomné i při vybavování kognátových slov (ve španělštině jako dominantním jazyce). Kognátový efekt byl vypozorován pouze u kontrolní bilingvní skupiny se španělštinou jako druhým a nedominantním jazykem.

2.3.4. Sandoval et al. (2010)¹¹

Prozatím jsme zmiňovali pouze studie, ve kterých se bilingvní znevýhodnění, respektive tendence k pomalejšímu lexikálnímu vybavování, u mluvčích s vysokou mírou užívání obou jazyků zkoumalo metodou pojmenovávání obrázků. Sandoval et al. (2010) ve dvou experimentech využili testu verbální fluence (dále TVF) pro zjištění, zda a popřípadě jak jsou tito bilingvní při lexikálním vybavování znevýhodnění. Autoři vycházeli z modelu inhibiční kontroly (*inhibitory control model*) (Green, 1998, viz výše), který předpokládá, že necílový jazyk je do určité míry inhibovaný, stále z něj ale může probíhat interference do cílového jazyka. Autoři předpokládali, že výkon bilingvních mluvčích v TVF bude oproti monolingvním mluvčím slabší, protože bilingvním mluvčím se aktivují lexikální reprezentace nejen z L1, ale i z L2, takže může docházet k mezijazykové interferenci. Tuto hypotézu podpořili také tvrzením, že bilingvní mluvčí musí jednotlivá slova selektovat po celou minutu na rozdíl od úlohy pojmenovávání obrázků, kde selekce probíhá v řádu vteřin.

Prvního experimentu se zúčastnilo 30 bilingvních mluvčích španělštiny (L1) a angličtiny (L2), kteří angličtinu v dotazníku jazykové historie uvedli buď jako dominantní, nebo na stejné úrovni se španělským jazykem. Z dotazníku také vyplynulo, že anglickému jazyku byli bilingvní mluvčí vystaveni později (průměrně ve dvou letech; španělštině průměrně v pěti měsících). Kontrolní skupinu monolingvních mluvčích angličtiny tvořilo 30 účastníků. Konkrétní experiment v TVF probíhal pouze v angličtině a participantů byli testováni v úloze sémantické fluence a písmenné fluence, která obsahovala vždy začáteční slabiku ze dvou písmen (např. fa). Z výsledků vyplynulo, že bilingvní participantů si zpočátku minutového intervalu vybavovali méně slov než monolingvní mluvčí a celkový počet vyjmenovaných slov v časovém limitu měli celkově nižší než monolingvní skupina, což autoři považují za znevýhodnění. Zároveň vyšlo najevo, že bilingvní mluvčí si v TVF více vybavovali slova s nižší frekvencí než s vysokou frekvencí. Autoři tento jev pojmenovali jako tzv. interferenční přístup (*interference account*), což znamená, že slova s vyšší frekvencí jsou při vybavování více zasažena působením druhého, necílového jazyka. Tato teorie

¹¹ Sandoval, T. C. et al. (2010). What causes the bilingual disadvantages in verbal fluency? The dual-task analogy. *Bilingualism: Language and Cognition*, 13(2), 231–252.

také odporuje výše zmiňovanému skrytému efektu frekvence v rámci úlohy pojmenovávání obrázků (viz výše, Ivanova a Costa, 2008), ve kterém autoři předpokládají, že slova s nižší frekvencí si bilingvní mluvčí vybavují pomaleji. Co se týče kognátů, jejich vybavování bylo přítomné spíše v písmenné než sémantické fluenci a ve více případech se jednalo o kognáty s nízkou frekvencí.

Druhý experiment vycházel z předpokladu, že dominantní jazyk je vůči interferenci jazyků (prolínání jednoho jazyka do druhého) odolnější než jazyk nedominantní. Autoři tedy předjímalí, že při TVF v nedominantním jazyce bude do cílového jazyka interferovat více lexikálních reprezentací z dominantního jazyka. Experimentu se tentokrát účastnila pouze skupina bilingvních mluvčích angličtiny (L1) a španělštiny (L2), která byla testována v obou jazycích ve 12 sémantických kategoriích. Při vybavování slov v nedominantním jazyce bylo přítomno více mezijazykových interferencí, počítaných jako chyby, než v případě vybavování v dominantní angličtině. Zároveň si mluvčí v nedominantní španělštině vybavovali méně slov.

V rámci prvního experimentu si lze položit metodologickou otázku ohledně relevantnosti porovnávání skupin: Stejně jako u Golan et al. (2005) totiž autoři srovnávají výsledky vybavování v angličtině, kterou si bilingvní účastníci osvojili až jako druhý jazyk, přičemž pro monolingvní skupinu byla angličtina prvním osvojeným jazykem. V druhém experimentu ale Sandoval et al. (2010) už pracovali pouze se s jednou experimentální skupinou, u které hrála klíčovou roli dominance jazyků. V rámci úlohy TVF tímto poukázali na efekt jazykové dominance (*language dominance effect*) při vybavování slov. Bylo shledáno, že v dominantním jazyce si mluvčí vybavovali více slov, poměrově více slova s nízkou frekvencí, což se autoři snažili vysvětlit interferenčním přístupem, a měli také nižší chybovost (tzn. i méně interferencí z druhého jazyka) než v nedominantním jazyce.

2.3.5. Věk jako proměnná: Pelham a Abrams (2014)¹²

Pelham a Abrams (2014) ve své studii vycházely z předpokladu, že u bilingvních mluvčích s vysokou mírou užívání obou jazyků je důležitou proměnnou věk, ve kterém si jazyk začali osvojovat. V souvislosti s tím přišly s hypotézou tří nevýhod v lexikálním výběru (*three lexical access disadvantages account*): Zaprvé, že mluvčí, co jsou bilingvní od raného dětství (*early bilinguals*) mají celoživotní lexikální deficit, tedy pomalejší vybavování, na druhou stranu se předpokládá, že budou výkonnější v exekutivních schopnostech, v rámci kterých se měří schopnost rychlosti výběru odpovědi v úlohách zaměřených na pozornost (také *attentional network task*, dále ANT). Zadruhé u tzv. pozdních bilingvních mluvčích (*late bilinguals*) předpokládali, že budou mít ve svém dominantním jazyce menší lexikální deficit, ale jejich exekutivní schopnosti nebudou tak vysoké.

¹² Pelham, S. D. & Abrams, L. (2013). Cognitive Advantages and Disadvantages in Early and Late Bilinguals. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 40(2), 313–325.

Zatřetí ale autorky také vznesly předpoklad, že výhody (exekutivní schopnosti) a nevýhody (lexikální deficit) vznikají nakonec z míry užívání jazyka, nikoliv z délky užívání. Na základě této teorie tedy předjímalí, že obě bilingvní skupiny navzdory teoretickému rozdělení na rané a pozdní bilingvní by mohly mít podobné výsledky.

Výběr participantů měl dvě části. Potenciální účastníci nejprve vyplňovali tzv. *prescreen criteria*, podle kterých byli vybráni vhodní participanti pro výzkum. Dále museli vyplnit ještě jeden detailnější a rozsáhlejší dotazník LEAP-Q (Marian, Blumenfeld & Kaushanskaya, 2007), ve kterém účastníci vyplňovali věk osvojení jazyků, věk počátku fluence v obou jazycích nebo denní užití všech osvojených jazyků. Pro experiment s využitím úlohy pojmenovávání obrázků byly tedy na základě tohoto dotazníku vybrány dohromady tři skupiny: raní bilingvní mluvčí angličtiny a španělštiny, kteří uvedli fluenci v obou jazycích v průměru od sedmi let (skupina 1), pozdní bilingvní mluvčí angličtiny a španělštiny s fluencí v obou jazycích v průměru od třinácti let (skupina 2) a kontrolní skupina monolingvních mluvčí angličtiny (skupina 3).

V první části experimentu měli všichni mluvčí pojmenovávat 174 obrázků, z nichž se u žádného neočekávalo kognátové či homofonní pojmenování. Monolingvní skupina pojmenovávala všechny v anglickém jazyce, bilingvní participant (skupina 1 a 2) pojmenovávali třetinu anglicky, třetinu španělsky a třetinu jazykem dle vlastního výběru. Druhá část experimentu zkoumala exekutivní schopnosti mluvčích. Všechny tři skupiny měli v úloze ANT stisknout příslušné tlačítko podle toho, kam mířila šipka na obrázku.

Výsledky ukázaly, že monolingvní skupina byla v pojmenovávání obrázků rychlejší než bilingvní participant (skupina 1 a 2), což potvrdilo předpoklad, že bilingvní mluvčí mají oproti monolingvním větší lexikální deficit. Všichni bilingvní participant v experimentu měli zároveň vyšší exekutivní schopnosti. Bylo také zjištěno, že obě bilingvné skupiny měli při pojmenovávání obrázků podobné reakční časy, z čehož vyplývá, že věk počátku fluence v obou jazycích nehrál v lexikálním vybavování roli. Klíčová v tomto případě byla celková vysoká míra užívání obou jazyků u obou skupin bilingvních (skupina 1 a 2).

2.3.6. Škálovitý bilingvismus: Hamanová (2020)¹³

Předchozí analyzované studie se zaměřovaly na lexikální vybavování bilingvních mluvčích s vysokou mírou fluence v obou jazycích, žádná z nich se ale nezaměřovala na lexikální vybavování v českém jazyce a na dopady bilingvismu na tento jazyk. Proto považujeme v tomto českojazyčném kontextu zmínit dva výzkumy. Zaprvé diplomovou práci Marie-Anny Hamanové (2020), která se věnovala dopadům bilingvismu na mateřský český jazyk a pokládala si otázku, zda je bilingvismus

¹³ Hamanová, A. M. (2020). *Bilingvismus jako nevýhoda? Lexikální vybavování v prvním jazyce bilingvních mluvčích*. [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.

opravdu nevýhodou z hlediska lexikálního vybavování v úloze pojmenovávání obrázků a v testu verbální fluence. Zadruhé zmiňujeme psycholinguistický výzkum Adama Kříže (2020), který se zaměřoval na lexikální vybavování Slováků dlouhodobě pobývajících v České republice (viz dále).

Hamanová se z hlediska participantů nevěnovala v první řadě bilingvním mluvčím s vysokou mírou užívání v obou jazycích, zásadní pro ni bylo, aby participant měl především češtinu jako L1 a k tomu osvojený libovolný cizí jazyk na libovolné úrovni. Pro výzkum byli vybráni participanti z univerzitního prostředí (v průměrném věku 22,3 let) s češtinou jako mateřským jazykem. Čeští rodilí mluvčí se účastnili úlohy pojmenovávání obrázků (120 participantů) v českém jazyce (L1) a následovně i v libovolném druhém osvojeném jazyce (L2), kteří si participanti mohli sami vybrat a nemuseli ho předem avizovat. V úloze účastníci pojmenovávali dohromady 90 obrázků: 30 kognátů, 30 slov s nízkou frekvencí a 30 slov s vysokou frekvencí. Test verbální fluence (152 participantů) probíhal pouze v češtině. Při testu participant vyjmenovávali co nejvíce správných slov v šesti kategoriích (tři byly písmenné, tři sémantické).

Pro tuto práci je oproti předchozím studiím ojedinělý škálovitý přístup k bilingvistu, jelikož autorka považuje za poněkud zjednodušující participanty rozdělovat ostře na monolingvní a bilingvní. Proto Hamanová pracovala – kromě hodnocení reakčních časů a správnosti a množství cílových odpovědí – s dalšími proměnnými jako je věk počátku osvojení druhého jazyka a míra jeho znalosti. Tyto údaje byly zjišťovány pomocí dotazníku jazykové dominance, který Hamanová převzala od autorek Dunn a Fox Tree (2009), jehož výsledkem byl klíčový koeficient jazykové dominance, který udával, ke kterému jazyku se mluvčí přiklání více na škále od -33 až 33. Pokud se dotazovaný nachází na výseku škály -5 až 5, je považován za vyváženého bilingvního mluvčího (*balanced bilingual*). Součástí dotazníku byla i tabulka jazykových schopností, ve které účastníci prováděli sebehodnocení jazykových schopností v mluveném projevu. Dotazník participant vyplňovali až po úloze pojmenovávání obrázků a testu verbální fluence.

Výsledky poukázaly na skutečnost, že ne vždy má bilingvismus negativní dopad na lexikální vybavování. V testu verbální fluence nebyl zaznamenán vliv věku osvojení druhého jazyka, ani (vyšší) míra jeho znalosti. Dokonce bylo dodatečně zjištěno, že u těch participantů, kteří pobývali v minulosti dlouhodoběji v zahraničí, byl počet vyjmenovaných slov za minutu o něco větší. V rámci úlohy pojmenovávání obrázků odpovídala jazyková dominance českého jazyka rychlejšími reakčními časům při vybavování. V druhém jazyce si participant vybavovali slova pomaleji, přičemž nejvíce byla zasažena slova s nízkou frekvencí. Hamanová tedy v tomto výzkumu zjistila, že znalost (nižší i vyšší) druhého jazyka automaticky neznevýhodňuje bilingvní mluvčí ve vybavování slov v mateřském českém jazyce.

2.3.7. Kříž (2020)¹⁴

Druhou psycholingvistickou studií bilingvismu, která se týká českojazyčného prostředí, je disertační práce Adama Kříže (2020), ve které se autor zabýval lexikálním vybavováním Slováků se slovenštinou jako mateřským jazykem, kteří pobývají delší dobu v České republice, resp. v Praze a okolí. Jedna z hypotéz výzkumu byla, že čím déle rodilí slovenští mluvčí pobývali v Česku, tím více u nich budou přítomné známky jazykové eroze na L1, tedy snížení schopnosti mateřský jazyk užívat.

Participantů byli rozděleni dle dotazníku, ve kterém byly zásadní údaje o délce pobytu v České republice (průměrně dotazovaní uvedli délku 9,4 roku) a věk, kdy se do tohoto cizojazyčného prostředí přesunuli a byli vystavováni češtině jak v recepci, tak produkci. Pro věk přestěhování byla stanovena dolní hranice 17 let, se kterou autor předpokládá, že formování mateřského jazyka je kompletní. Výzkum byl tedy postaven na experimentální skupině těchto rodilých mluvčích slovenštiny pobývajících dlouhodobě v Praze a dvou kontrolních skupinách rodilých českých mluvčích a rodilých slovenských mluvčích pro srovnání reakčních časů.

Kříž při výběru materiálu (obrázků) pro úlohu pojmenovávání obrázků bral v potaz velkou podobnost češtiny a slovenštiny. Za účelem diagnostiky jazykové eroze do výzkumu zakomponoval kognáty identické/totožné (vizuálně i zvukově, např. tráva) a kognáty neidentické/podobné (lišily se od sebe jedním prvkem, např. krava – kráva). Slova, která se od sebe lišila více než jedním prvkem (např. baklažán – lilek) za kognáty již nebyla považována. Úlohy pojmenovávání obrázků se experimentální skupina a kontrolní skupina Čechů účastnila v obou jazycích – češtině i slovenštině. Slovenská kontrolní skupina pojmenovávala pouze ve slovenštině.

Celkově se ukázalo, že Slováci žijící dlouhodobě v České republice se v češtině blíží reakčním časům rodilých mluvčích češtiny a byly u nich taktéž mírné jazykové projevy eroze (např. oddalování reakcí ve slovenštině). Výzkum ukázal, že kognátový efekt ve vybavování v češtině u Slováků pobývajících v českojazyčném prostředí více než deset let nebyl přítomný. Tento efekt je totiž dle Schmid (2011; citována v Kříž, 2020) nejrobustnější v prvních fázích pobytu/styku s jazykem, což se v tomto případě prokázalo u české kontrolní skupiny při pojmenovávání ve slovenštině, kde byl kognátový efekt u totožných kognátů přítomný. Zároveň také ve vybavování v češtině ale docházelo k chybám, kdy účastníci experimentální skupiny vyslovili slovenské slovo, které bylo podobným kognátem (př. *vana* – *vaňa*). Účastníci také v některých případech chybně realizovali mezijazykové analogie mezi slovenštinou a češtinou (např. u/ú → ou) při vybavování slova: *berouška* (chybná analogie), *beruška* (správná možnost).

¹⁴ Kříž, A. (2020). *Jazykové chování slovenských rodilých mluvčích v Čechách*. [Dizertační práce]. Univerzita Karlova.

2.4. Shrnutí

V teoretické části jsme se nejprve zaměřili na historický a jazykový kontext oblasti českého Těšínska, která je jazykově smíšená a místní obyvatelé mají, vzhledem k různým prostředím (rodinné, pracovní apod.), předpoklad jak aktivního, tak pasivního bilingvismu. Dále jsme probrali problematiku řečové produkce bilingvních mluvčích, modely lexikálního výběru mezi více jazyky a vliv vzájemného působení jazyků. V poslední části jsme se věnovali konkrétním studiím, které se zaměřovaly na řečovou produkci bilingvních mluvčích s vysokou mírou fluence v obou jazycích. Pro českojazyčný kontext byla zařazena i diplomová práce Marie-Anny Hamanové (2020), která zkoumala vliv druhého osvojeného jazyka na mateřskou češtinu, a dizertační práce Adama Kříže (2020) zkoumající projevy jazykové eroze u Slováků žijících dlouhodobě v České republice. Výchozí body z teoretické části budou součástí následující metodologické části práce.

3. METODOLOGICKÁ ČÁST

3.1. Východiska pro návrh psycholingvistického výzkumu

Následující tabulka přehledně shrnuje jednotlivé aspekty představených výzkumů, kterých se zúčastnili především bilingvní mluvčí s vysokou mírou fluence v obou jazycích (studie 1–5). Další dvě studie (6 a 7) byly do souhrnu zařazeny z hlediska českojazyčného prostředí.

Pro východiska našeho navrhovaného výzkumu jsou stěžejní především *Kritéria výběru bilingvních participantů*, *Dopady kognátových pojmenování* (i s ohledem na podobnost osvojených jazyků) a následovně z toho plynoucí *Přínos pro navrhovaný výzkum*. Níže se pak těmito kategoriím věnujeme konkrétněji.

Studie	Předmět výzkumu	Metody	Jazyky	Participantů	Kritéria výběru bilingvních participantů	Dopady kognátových pojmenování u BM	Přínos pro navrhovaný výzkum
1. Caramazza, Costa a Sebastian-Galles (2000)	Vliv kognátových pojmenování na lexikální vybavování	PO	španělština, katalánština	1) BM KJ(L1)-ŠJ(L2) 2) BM ŠJ(L1)-KJ(L2) 2) MM KJ	Vysoká fluence v obou jazycích, dominance katalánštiny	Ano, v obou jazycích měla efekt na rychlejší vybavování	Podobnost zkoumaných jazyků, využití kognátových pojmenování
2. Gollan et al. (2005)	Vliv opakování na lexikální vybavování	PO	španělština, angličtina	1) BM ŠJ(L1)-AJ(L2, dom.) 2) MM AJ	Dominance AJ jako L2	Ano, ale neměla na celkové výsledky významnější dopad	Hypotéza slabších propojení
3. Ivanova a Costa (2008)	Vliv opakování na lexikální vybavování	PO	španělština, katalánština	1) BM ŠJ(L1)-KJ(L2) 2) BM KJ(L1)-ŠJ(L2) 3) MM ŠJ	Vysoká fluence v obou jazycích. L1 musí být zároveň dominantním jazykem	Ano; efekt měla pouze na nedominantní jazyk	Skrytý efekt frekvence
4. Sandoval et al. (2010)	Nevýhoda bilingvismu při lexikálním vybavování	TVF	španělština, angličtina	1) BM ŠJ(L1) - AJ(L2) 2) MM AJ	Vysoká fluence v obou jazycích	BM si vybavovali spíše kognátová pojmenování s nižší frekvencí	Efekt jazykové dominance
5. Pelham a Abrams (2014)	Dopady vysoké fluence v obou jazycích na lexikální vybavování a faktor věku při osvojování jazyka; exekutivní schopnost BM	PO	angličtina, španělština	1) ranní BM 2) pozdní BM 3) monolingvní mluvčí AJ	Vysoká fluence v obou jazycích Věk počátku fluence v obou jazycích	Nevyužita	Dopady vysoké fluence v obou jazycích
6. Hamanová (2020)	Vliv L2 na vybavování v L1	PO, TVF	čeština a druhý libovolný jazyk	1) BM ČJ (L1)-libovolný cizí jazyk (L2)	čeština jako L1, libovolná znalost L2	Ano, respondenti si slova s kognátovým statusem vybavovali rychleji	Škálovitý přístup k bilingvismu, čeština součástí výzkumu

7. Kříž (2020)	Známky jazykové eroze u Slováků žijících dlouhodobě v ČR	PO	čeština, slovenština	1) slovenští mluvčí dlouhodobě žijící v ČR 2) KS Češi 3) KS Slováci	Vystavení L2 déle než 10 let s nižším vystavením L1	V L2 neměla už po více než 10 letech jejímu vystavení takový efekt	Podobnost zkoumaných jazyků (jeden z nich je čeština), využití kognátových pojmenování
----------------	--	----	----------------------	---	---	--	--

Tabulka 1: Tabulka sumarizující předchozí výzkumy, které byly detailněji představeny v kapitole 2.3. Vysvětlivky: BM = bilingvní mluvčí, MM = monolingvní mluvčí, KS = kontrolní skupina, KJ = katalánský jazyk, PO = pojmenovávání obrázků, TVF = test verbální fluence.

3.1.1. Způsob výběru bilingvních mluvčích

Ve většině představených studií, které zkoumaly dopady bilingvismu, se pracovalo se skupinami bilingvních mluvčích, o nichž bylo referováno jako o vysoce fluentních mluvčích ve dvou jazycích (studie 1–5). Všechny představené studie využívaly při výběru bilingvních participantů dotazník, ve kterém pak sami participanté hodnotili svoji jazykovou historii a jazykové schopnosti. Kritéria, podle kterých se bilingvní mluvčí vybírali, se ale lišila.

V případě Caramazzy et al. (2000) mluvčí nebyli předem vybráni na základě detailnějšího dotazníku, pro experimenty se vycházelo z jejich slovního potvrzení, že jsou vysoce fluentní v obou jazycích a jejich dominantním jazykem je katalánština. Dotazník, který se týkal užívání obou jazyků a jednotlivých jazykových schopností (čtení, mluvení, psaní), potvrdil dominanci katalánštiny, ale zároveň proběhl až po experimentu, což může být vzhledem k homogenosti experimentální skupiny problém. Gollan et al. (2005) se v dotazníku, který proběhl před testováním, zaměřovali především na úroveň dominantního anglického jazyka, který si mluvčí osvojili průměrně až ve čtyřech letech. Mateřskou, nedominantní španělštinou se pak již zabývali v dotazníku méně. Dotazník Ivanovy a Costy (2008) měl značně více položek, které směřovaly na oba dva užívané jazyky a na sebehodnocení participantů v jejich úrovni mluveného projevu. V dotazníku Sandoval et al. (2010) uváděli participanté délku vzdělání, věk počátku kontaktu s jazykem a dle vlastního hodnocení také úroveň mluveného projevu v obou jazycích. Pro Pelham a Abrams (2014) bylo klíčové kritérium věku, ve kterém začali bilingvní být vysoce fluentní v obou jazycích. Autorky k tomuto účelu využily dotazník LEAP-Q (Marian, Blumenfeld & Kaushanskaya, 2007), ve kterém participanté komplexně hodnotili všechny své jazykové schopnosti (čtení, mluvení, psaní) a dále vyplňovali věk osvojení jazyků, věk počátku fluence v obou jazycích apod.

Marie-Anna Hamanová se ve své studii nezaměřovala výhradně na vysoce fluentní bilingvní mluvčí v obou jazycích, ale způsob dotazníkového šetření (dle vzoru dotazníku Dunn & Fox Tree, 2009), které se zaměřuje zejména na zkušenost s řečovou produkcí v obou jazycích, a jeho následné využití bylo mezi představenými studiemi ojedinělým případem. Autorka nerozdělovala mluvčí striktně na monolingvní a bilingvní skupinu. Vycházela z předpokladu, že bilingvismus se rozprostírá na široké škále na základě věku osvojení, míry jeho užívání v řečové produkci apod.

Proto postavení jazykového koeficientu získaného z dotazníku na výsledné škále zohlednila při analýze výsledků. Toto škálovité pojetí bilingvismu se tímto způsobem snaží vyhnout zkreslení výsledků, které může být zapříčiněné i generalizací skupin na monolingvní a bilingvní a různorodostí jazykového profilu v dané skupině. Dotazník participantů vyplňovali až po proběhnutí experimentu, což ale v případě tohoto výzkumu nevytváří zkreslení výběru, jelikož výsledný jazykový koeficient Hamanová zahrnula do statistik jako proměnnou. Předpokládáme, že využití této formy dotazníku (Dunn & Fox Tree, 2008), který se zaměřuje na jazykovou historii a především poté na mluvený projev bilingvního, je efektivním způsobem výběru participantů pro lexikální vybavování v řečové produkci. Některé ze studií výše totiž v dotazníku zjišťovaly i jiné schopnosti bilingvního mluvčího, např. čtení a psaní, což nemusí pro další zkoumání řečové produkce být tolik významné. Tento dotazník podle Dunn a Fox Tree (2009) by se pro náš navrhovaný výzkum dal využít zejména z hlediska výběru vyvážených bilingvních mluvčích (*balanced bilinguals*), které dotazník takto klasifikuje v daném rozpětí (-5 až 5) na připravené škále (viz dále). Zároveň by respondenti dotazník vyplňovali ještě před začátkem samotného výzkumu (na rozdíl od Hamanové, 2020), jelikož naším záměrem by bylo posléze pracovat se skupinou se stejným/velmi podobným jazykovým profilem. Získaný koeficient z dotazníku by tak nesloužil jako proměnná při analýze výsledků, ale jako způsob rozdělení účastníků do skupin.

3.1.2. Využití kognátových pojmenování a jejich dopady

V představených studiích se v rámci zkoumání lexikálního vybavování autoři zaměřovali na kognátový efekt v úloze pojmenovávání obrázků a vyjmenovávání kognátů v testu verbální fluence. Caramazza et al. (2000) zkoumali, jak vybavování slov s kognátovým statusem ovlivní konečné reakční časy v dominantním i nedominantním jazyce. Výsledky podpořily hypotézu kognátového efektu, tedy že dochází k rychlejšímu vybavování slov za předpokladu, že výsledné pojmenování je v obou jazycích ortograficky a fonologicky podobné. Tento efekt měl dopad na vybavování v dominantním i nedominantním jazyce (v obou případech to byla španělština), na nedominantní jazyk však působil ve větší míře. Za jeden z faktorů těchto rychlejších reakcí lze považovat i příbuznost dvou románských jazyků (španělština a katalánština), díky které mají jazyky tendenci sdílet společné kognáty ve větší míře.

S kognáty ve své disertační práci pracoval také Kříž (2020). Vzhledem k velké podobnosti jazyků (čeština a slovenština), jejichž jazykový kontakt Kříž zkoumal, se při výběru materiálu zaměřoval na kognátová pojmenování a třídil je na identická/totožná a neidentická/podobná. Kognátový efekt ale nebyl u Slováků v českém jazyce (L2) přítomný. Kontakt Slováků s českým jazykem totiž trval více než deset let a po takové době už dopady kognátového efektu nebývají tak robustní nebo naopak nejsou už přítomné vůbec.

V experimentu Ivanovy a Costy (2008) byl kognátový efekt zaznamenán pouze u řečové produkce v nedominantním jazyce i přesto, že kombinace jazyků bilingvních mluvčích byla stejná jako u Caramazzy et al. (2000). U Gollan et al. (2005) byla pojmenování s kognátovým statusem využita, ale detailněji se jimi v analýze výsledků autoři nezabývali. V rámci úlohy TVF Sandoval et al. (2010) zjistili, že bilingvní mluvčí mají tendenci si v šedesátivteřinovém limitu vybavovat kognáty s nízkou frekvencí.

Náš návrh výzkumu, který se zaměřuje na dva příbuzné západoslovanské jazyky (Večerka, 2009, bude volně navazovat na studii Caramazzy et al. (2000), podle níž se budeme zaměřovat ve výběru materiálu pro úlohu pojmenovávání obrázků na kognátový status pojmenování. V návaznosti na Kříže (2020) se při výběru materiálu pro úlohu pojmenovávání obrázků budeme taktéž soustředit na míru podobnosti kognátů.

3.2. Návrh psycholingvistického výzkumu

V následující kapitole představíme detailní návrh psycholingvistického výzkumu, který se bude zaměřovat na bilingvní mluvčí češtiny a polštiny.

3.2.1. Výběr participantů

Pro výběr konkrétních mluvčích budou respondenti před samotným experimentem vyplňovat dotazník, který bude mít tři části a na základě kterého budou respondenti následovně rozděleni do jedné ze tří skupin (tj. experimentální bilingvní skupina a dvě kontrolní skupiny). První část dotazníkového šetření zaznamenává základní údaje o účastníkovi (věk, pohlaví, dosažené vzdělání, místo původu a poté místo dlouhodobého pobytu). Druhá část dotazníku zjišťuje respondentovu dominanci na škále mezi češtinou a polštinou, což je pro výběr participantů především do experimentální bilingvní skupiny podstatným ukazatelem. V třetí části respondent bude vyplňovat tabulku jazykových schopností v mluveném projevu, abychom disponovali přehledem o všech jazycích, které účastník ovládá a na jaké úrovni (na stupnici 1–10) je schopen jimi komunikovat. Tuto tabulku přebíráme z diplomové práce Marie-Anny Hamanové (2020). Celý dotazník je v *Příloze č. 1*.

Ve zmiňované druhé části dotazníku, kde je naším cílem zjistit jazykovou dominanci participantů mezi dvěma vybranými jazyky (češtinou a polštinou), vycházíme z navrženého dotazníku od autorek Dunn a Fox Tree (2009)¹⁵, který se zaměřuje především na jazykovou dominanci v řečové produkci bilingvního mluvčího. Jedná se – dle slov autorů – o rychle a snadno proveditelné šetření ve 12 stručných otázkách, ze kterého posléze vyplývá koeficient jazykové

¹⁵ Dunn, A. L. & Fox Tree, J. E. (2009). A quick, gradient, Bilingual Dominance Scale. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(3), 273–289.

dominance mluvčího na bilingvní škále (*Bilingual Dominance Scale*). Tato škála se pohybuje mezi dvěma krajními body -33 až 33 a poukazuje na to, k jakému jazyku bilingvní mluvčí tíhne více.

Spolehlivost dotazníku byla testována na úloze lexikálního překladu (*Lexical Translation Task*), jejímž cílem bylo zjistit, zda a jak hodnoty reakčních časů při překladu slov odpovídají získanému koeficientu jazykové dominance. Pro tuto úlohu byly vybrány dvě skupiny bilingvních mluvčích s vysokou mírou fluence v angličtině a španělštině. Jazyková dominance první skupiny tíhla k anglickému jazyku (tzv. *english-weighted*), u druhé skupiny byla dominantnější španělština (*spanish-weighted*). Bilingvní mluvčí z obou skupin měli posléze v mluveném slově přeložit promítaná slova (100 z angličtiny do španělštiny a 100 ze španělštiny do angličtiny). Autorky v této souvislosti představily tři hypotézy:

1. Škála jazykové dominance má nulovou souvislost s reakčními časy překladu.
2. Čím více budou bilingvní mluvčí vyvážení, tím rychleji budou slova překládat. Mělo by tedy docházet ke zvýhodnění bilingvismem.
3. Čím více budou bilingvní mluvčí vyvážení, tím pomaleji budou slova překládat. Zde se jedná o znevýhodnění bilingvismem.

Bylo zjištěno, že čím více jsou bilingvní mluvčí vyvážení (tzv. *equally weighted*), tedy nachází se uprostřed škály jazykové dominance, tím jsou pomalejší v překladu slov do druhého jazyka, což podporuje třetí hypotézu (viz výše). Autorky tyto pomalejší reakční časy přisuzují fenoménu mezijazykové interference (*interlingual interference model*). Výsledek této úlohy tedy poukazuje na určitou spolehlivost dotazníku, jelikož mezi sebou výsledky dvou proměnných (tj. jazykový koeficient a reakční časy vybavení si překladového ekvivalentu) korelovaly. Dle výše shrnutých studií (např. Ivanova & Costa, 2008; Sandoval et al., 2010) lze předpokládat podobné zpomalení lexikálního vybavování u vysoce fluentních bilingvních mluvčích v úloze pojmenovávání obrázků i v testu verbální fluence.

Dotazník jazykové dominance od Dunn a Fox Tree (2009) byl přeložen z anglického originálu Marií-Annou Hamanovou (2020). Vzhledem k rozdílnému jazykovému zaměření jsme ho ale upravili a přizpůsobili jazykovým specifikům našeho výzkumu.

Jaké informace dotazník (Dunn & Fox Tree, 2009) od mluvčích zjišťuje:

- Věk osvojení jazyků (mateřský jazyk)
- Věk, ve kterém si mluvčí začali být jisti v daném jazyce mluvit
- Jazyk, kterým mluví v domácím prostředí
- Jazyk, ve kterém mluvčí přemýšlejí
- Preferenci jazyka
- Jazyk, ve kterém má mluvčí přízvuk z druhého jazyka
- Kolik let se mluvčí vzdělával v prvním/druhém jazyce
- Místo dlouhodobého pobytu

Naším cílem by bylo na základě dotazníku od Dunn a Fox Tree (2009) vybrat do experimentální skupiny (Skupina 1) takové bilingvní mluvčí češtiny a polštiny z českého Těšínska, které autorky pojmenovávají jako *vyvážené bilingvní mluvčí* (*balanced bilinguals* nebo také *equally weighted*). V souvislosti s tím pak autorky navrhuje, že takoví mluvčí se na bilingvní škále jazykové dominance pohybují mezi koeficientem -5 až 5 nebo v širší toleranci -10 až 10. V našem případě preferujeme první, užší možnost (-5 až 5), jelikož cílem je mít v experimentální skupině mluvčí s co nejpodobnějším jazykovým profilem, co se dominance mezi češtinou a polštinou týče. Zároveň je zde s vyváženou dominancí předpoklad, že tito mluvčí češtinu i polštinu užívají poměrně často a jsou v těchto jazycích vysoce fluentní – tím jsou tedy zohledněny i dvě základní definiční kritéria pro míru bilingvismu podle Grosjeana (fluentnost a časová frekvence užívání jazyka/jazyků, 2019, viz kapitola 2.2. *Řečová produkce bilingvního mluvčího*). V této zúžené výseči je taktéž menší možnost být výrazně dominantní v jednom či druhém jazyce. Údaj o mateřském jazyce (popř. jazycích) pak zjišťují první dvě otázky v dotazníku. Není ale jisté, zda vybírání bilingvní mluvčí z českého Těšínska budou mít pouze jeden mateřský jazyk vzhledem k tomu, že v této oblasti jsou často jazykově smíšené rodiny, a respondenti si tak mohli oba jazyky osvojovat simultánně od dětství. U obou jazyků také předpokládáme v řečové produkci jistá specifika. V případě češtiny budou mluvčí užívat spíše její varietu, tedy s největší pravděpodobností ostravskou (východoslezskou) varietu ze slezské nářeční skupiny (Bělič, 1972, s. 300, viz kapitola 2.1.2. *Jazykový kontext*). V případě polštiny je zde také předpoklad variety jazyka, kterou pro účely práce nazýváme slezská polština. V rámci tabulky jazykových schopností v mluveném projevu bude také požadováno, aby tito bilingvní mluvčí neměli výrazně vysokou znalost ještě jiného jazyka (maximálně tedy na úrovni 6). Do skupiny navrhujeme výběr 50 účastníků (25 žen a 25 mužů), kteří pochází z českého Těšínska a dlouhodobě zde žijí. Zároveň by požadavkem bylo dokončené maturitní studium.

Co se týče kontrolních skupin, Chromý a Kříž (2020, s. 586) uvádí, že „v literatuře je patrná snaha vybírat do ní mluvčí tak, aby každý vytvořil jednu dvojici s mluvčím z experimentální skupiny

vnitřně identickou (či co nejvíce podobnou) z hlediska zásadních sociodemografických parametrů, jako je pohlaví, socioekonomický status, vzdělání, věk, region původu“. Naším cílem bude tedy mít v kontrolních skupinách stejný početní vzorek jako ve skupině experimentální. Pro výběr participantů do dvou kontrolních skupin (Skupina 2 s českými mluvčími a Skupina 3 s polskými mluvčími) budeme zohledňovat koeficient jazykové dominance z dotazníku od Dunn a Fox Tree (2009) a celkový jazykový profil účastníka uvedený v tabulce jazykových schopností. Předpokládáme, že participantů těchto skupin budou v dotazníku jazykové dominance výrazně dominantní v jednom z jazyků, který pro ně bude zároveň mateřský (česká kontrolní skupina bude dominantní v češtině, polská kontrolní skupina v polštině), tedy budou se na škále jazykové dominance co nejvíce blížit krajnímu bodu (tj. -33, resp. 33).

U kontrolní skupiny mluvčích češtiny se předpokládá výběr těch účastníků, kteří pochází z oblasti severní Moravy a Slezska a pro které je čeština mateřským jazykem. V tomto ohledu se očekává, že tito mluvčí budou mluvit varietou češtiny, do které se prolínají rysy ze slezské nářeční skupiny (Bělič, 1972). Dalším kritériem je, aby účastníci v této skupině uměli polsky buď velmi málo (maximálně na úrovni 4), nebo vůbec a aby kromě mateřského jazyka neuměli žádný jiný jazyk na úrovni vyšší než 6.

Do polské kontrolní skupiny budou vybírání mluvčí především z polského území Slezska, pro které je polština mateřským jazykem. Podmínkou ale je, aby uměli česky buď velmi málo (maximálně na úrovni 4), nebo vůbec. Stejně jako u české kontrolní skupiny bude kritériem, aby kromě mateřského jazyka neuměli žádný jiný jazyk na úrovni vyšší než 6.

Celkově tedy bude vzorek složen z jedné experimentální skupiny a dvou skupin kontrolních. Podrobnosti o skupinách jsou uvedeny v tabulce a níže:

	Velikost skupiny	Jazyková dominance	Další jazykové požadavky
SKUPINA 1: Experimentální bilingvní skupina (čeština a polština)	50 participantů (25 žen + 25 mužů) s dosaženým maturitním vzděláním; požadavek na původ z českého Těšínska a pobyt v této oblasti	Vyvážená znalost češtiny a polštiny	Maximální znalost jiného jazyka než češtiny a polštiny na úrovni 6
SKUPINA 2: Kontrolní skupina českých mluvčích s minimální/žádnou znalostí polštiny	50 participantů (25 žen + 25 mužů) s dosaženým maturitním vzděláním; požadavek na původ ze severní Moravy a Slezska	Výrazná dominance v českém jazyce	Maximální znalost polštiny na úrovni 4, maximální znalost jiného cizího jazyka na úrovni 6
SKUPINA 3: Kontrolní skupina polských mluvčích s minimální/žádnou znalostí češtiny	50 participantů (25 žen + 25 mužů) s dosaženým maturitním vzděláním; požadavek na původ z polského území Slezska	Výrazná dominance v polském jazyce	Maximální znalost češtiny na úrovni 4, maximální znalost jiného cizího jazyka na úrovni 6

Tabulka 2: Sumarizace kritérií, podle nichž budou účastníci vybírání do jednotlivých výzkumných skupin.

3.2.2. Metody

3.2.2.1. Pojmenovávání obrázků

Pro výběr konkrétního materiálu pro úlohu pojmenovávání obrázků jsme nejdříve provedli tzv. normování obrázků. To znamená, že jsme mezi českými a polskými mluvčími prostřednictvím elektronického dotazníku zjišťovali, jak pojmenovávají určité obrázky v daném (českém nebo polském) jazyce. Dotazník byl z jazykového hlediska zvlášť upraven pro mluvčí češtiny ze severní Moravy a Slezska a mluvčí polštiny z celého historického území Slezska. Následovně jsme na základě procentuálně vysoké shody (minimálně 80 %) u českých a polských pojmenování vybrali cílový materiál – 35 obrázků s kognátovým pojmenováním a 35 obrázků s nekognátovým pojmenováním.

Proces normování obrázků probíhal v následujících krocích:

- 1) Celý set pojmenovávaných obrázků (dohromady 388) jsme převzali z diplomové práce Marie-Anny Hamanové. Obrázky byly vybrány z databáze fotografií BOSS (Brodeur et al., 2010, 2014).
- 2) Následovně byl vytvořen elektronický dotazník v programu Ibex Farm¹⁶ s instruktážními informacemi ve dvou jazykových variantách – zvlášť pro češtinu a zvlášť pro polštinu. Celkový soubor 388 obrázků byl rozdělen na 6 podmnožin, přičemž 1 účastník dostal náhodně vždy jednu z podmnožin (tj. 65 či 66 obrázků).
- 3) Dotazníkového online šetření se celkově zúčastnilo 259 českých mluvčích a 192 polských mluvčích.

Cílem bylo získat pro pojmenovávání v češtině takové respondenty, kteří alespoň z oblasti severní Moravy a Slezska pocházejí. Zároveň byli dotazováni na znalost polského jazyka, kterou měli ohodnotit na škále od 1 (neumí vůbec) do 10 (umí velmi dobře) – průměrná hodnota této znalosti byla u respondentů 3,1.

V dotazníku pro polské mluvčí byl klíčový původ buď ze severní Moravy, nebo z území celého historického Slezska. Průměrná znalost češtiny mezi polskými mluvčími byla na úrovni 4,2. Těchto kritérií se týkaly úvodní otázky před konkrétním pojmenováváním obrázků. Následovně respondenti pojmenovávali obrázkový set.

¹⁶ *Ibex farm* [online]. [cit. 2021-05-01]. Dostupné z: <https://spellout.net/ibexfarm>

Výběr experimentálního obrázkového setu

Ze získaných dat o tom, jak čeští mluvčí a polští mluvčí pojmenovávají určité obrázky, jsme vyhodnotili 35 obrázků s kognátovým pojmenováním a 35 obrázků s nekognátovým pojmenováním. Vybraná pojmenování měla mezi respondenty zvlášť u češtiny a zvlášť u polštiny vždy shodu přes 80 %.

Kognátová pojmenování jsme vybírali podle kritérií, která ve své dizertační práci použil Kříž (2020). Zaprvé jsme se zaměřili na totožné (identické) kognáty (dohromady 18), což jsou taková slova, která se „formálně plně shodují“ (Ibid, s. 160), např. *kostka* – *kostka*, *nos* – *nos*, *oko* – *oko* apod. Do kategorie totožných kognátů jsme nakonec zahrnuli i pojmenování *lev* – *len*, *sova* – *sona* a *vana* – *wanna*, jelikož přepokládáme, že se tato slova v češtině i polštině vyslovují stejně. Zadruhé jsme vybírali podobné (neidentické) kognáty (dohromady 17), to znamená taková slova, „jejichž ekvivalenty se formálně shodují jen do určité míry“ (Ibid), např. liší se délkou samohlásek ve slově (*motýl* – *motyl*), určitou souhláskou ve slově (*plot* – *plot*, *slon* – *slon*) nebo kombinací obojího (*žárovka* – *żarówka*, *žirafa* – *żyrafa*). U nekognátových pojmenování jsme vybírali taková slova, která nemají stejný/podobný kořen a která si nejsou ani nijak jinak formálně podobná, (*tužka* – *olówek*, *pravítko* – *linijka*, *sněhulák* – *balwan*). Celý vybraný obrázkový set je v Příloze č. 2.

Při výběru experimentálního setu obrázků jsme se zaměřovali především na kognátový status pojmenování. Posléze jsme zjišťovali také frekvenci výskytu českých pojmenování – konkrétně jsme čerpali z korpusu syn2020¹⁷ průměrnou redukovanou frekvenci ARF. Tato průměrná redukována frekvence dle definice „zamezuje tomu, aby se ve frekvenčních seznamech dostala do popředí slova, která se vyskytují jen v jednom díle, avšak mnohokrát, zatímco obecně ve zbytku jazyka a korpusu se naopak vyskytují mnohem méně často“.¹⁸ V případě polských pojmenování jsme čerpali z *Polského národního korpusu*¹⁹, ve kterém je frekvence uvedena v metrice průměrného výskytu slova na milion slov. Bylo zjištěno, že frekvence vybraných pojmenování je různorodá²⁰ a rozdělení slov na vysokofrekvenční a nízkofrekvenční by tak mohlo být problematické. Při analýze výsledků tak navrhuje posuzovat vybavená slova z hlediska frekvenčního statusu slov na numerické škále od nejnižší frekvence po nejvyšší, nikoliv v rámci kategorií.

¹⁷ Křen, M. – Cvrček, V. – Henyš, J. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M. (2020). *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

¹⁸ ARF. WIKI: *Český národní korpus* [online] [cit. 2020-05-004]. Dostupné z: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:arf>

¹⁹ *Polský národní korpus* [online]. [citováno 05-05-2021] Dostupné z: <http://nkip.pl/index.php?page=0&lang=1>

²⁰ Některá slova navíc mají frekvenci vyšší např. i z toho důvodu, že jsou mnohovýznamová (*koruna*, *oko*) nebo homonymní (*rys*).

Pojmenovávání obrázků by probíhalo v rámci jednotlivých skupin následovně:

- 1) Experimentální bilingvní skupina by set obrázků pojmenovávala dvakrát – v češtině i v polštině.
- 2) Kontrolní skupina českých mluvčích s minimální/žádnou znalostí polštiny by pojmenovávala set obrázků pouze v českém jazyce.
- 3) Kontrolní skupina polských mluvčích s minimální/žádnou znalostí češtiny by pojmenovávala set obrázků pouze v polském jazyce.

3.2.2.2. Test verbální fluence

Druhou metodou, kterou navrhujeme k provedení v psycholingvistickém experimentu, je test verbální fluence. Jak již zmiňuje Hamanová (2020, s. 43), „výhodou této metody je skutečnost, že je lehce převoditelná mezi jazyky, protože nevyžaduje přípravu stimulů vytvořených speciálně pro daný jazyk“. V rámci této kapitoly ale chceme alespoň navrhnout konkrétní kategorie, jak pro písmennou, tak i sémantickou fluenci, v jejichž rámci budou respondenti vyjmenovávat v cílovém jazyce co nejvíce slov (nejlépe jednoslovná vyjádření) v limitu 60 vteřin.

Výběr kategorií:

Při výběru kategorií pro test sémantické i písmenné fluence jsme navázali na výzkum Hamanové (2020). Pro test sémantické fluence Hamanová převzala ze studie Nikolaie et al. (2015) kategorie *živé* a *zelenina*. Tento výběr byl poté doplněn ještě kategorií *dopravní prostředek* z normativní studie Chromého et al. (2015). Tyto vybrané kategorie reprezentují „3 různé sémantické domény: živé bytosti, jídlo a přístroje“ (Hamanová, 2020, s. 43). Do testu sémantické fluence byla poté zařazena ještě zkušební položka (kategorie *žbraň*), „aby se účastníci mohli seznámit s povahou celého testu“ (Ibid). Získaná data ze zkušební položky ale nebudou analyzována, ani započítávána v celkovém skóre.

Pro písmennou fluenci se v zahraničních studiích často využívá hlásek *F*, *A*, *S* (např. Patra et al., 2018, citováno v Hamanová, 2020, s. 43) nebo počátečních slabik začínajících na zmíněné souhlásky (např. slabika *fa*, Sandoval et al., 2010). Tyto hlásky nejsou ale pro češtinu na počátku slov tolik frekventované, tudíž byla pro úlohu písmenné fluence vybrána písmena *K*, *P*, *S*, která jsou pro český jazyk navržena v normativní studii Nikolaie et al. (2015) jako ekvivalent hlásek *F*, *A*, *S*. Jako zkušební položku, z níž nebudou data analyzována, ani započítávána do výsledků, do testu písmenné fluence zařazujeme písmeno *T*.

Využití stejných kategorií jako Hamanová (2020) může být přínosné v tom, že získaná data z tohoto výzkumu se budou moci posléze porovnat s výsledky, které přinesl výzkum Hamanové.

Test verbální fluence by probíhal v rámci jednotlivých skupin následovně:

- 1) Experimentální bilingvní skupina by TVF absolvovala dvakrát – v češtině i v polštině.
- 2) Kontrolní skupina českých mluvčích s minimální/žádnou znalostí polštiny by TVF absolvovala pouze v českém jazyce.
- 3) Kontrolní skupina polských mluvčích minimální/žádnou znalostí češtiny by TVF absolvovala pouze v polském jazyce.

Vybrané kategorie pro TVF

Sémantická fluence:

- *Zbraň* (zkušební položka)
- *Zvíře*
- *Zelenina*
- *Dopravní prostředek*

Písmenná fluence:

- *T* (zkušební položka)
- *K*
- *P*
- *S*

3.3. Hypotézy

Na základě prostudované literatury a navrženého psycholingvistického výzkumu předkládáme tyto hypotézy, které níže komentujeme:

Hypotéza 1	Experimentální bilingvní skupina bude ve vybavování v úloze pojmenovávání obrázků celkově pomalejší než kontrolní skupiny
Hypotéza 2	Experimentální bilingvní skupina si bude v úloze PO rychleji vybavovat kognátová pojmenování v obou cílových jazycích než nekognátová pojmenování
Dílčí hypotéza 2.1.	Kognátový efekt bude u experimentální bilingvní skupiny robustnější v nedominantním jazyce
Hypotéza 3	Čím vyšší bude frekvenční status cílového pojmenování, tím rychleji si takové slovo budou mluvčí z experimentální bilingvní skupiny vybavovat
Hypotéza 4	Experimentální bilingvní skupina si bude v úloze TVF vybavovat v obou jazycích méně slov než kontrolní skupiny
Dílčí hypotéza 4.1.	V úloze TVF bude přítomna interference z necílového jazyka

Tabulka 3: Souhrn předložených hypotéz.

Hypotéza 1: Experimentální bilingvní skupina bude ve vybavování v úloze pojmenovávání obrázků v obou jazycích celkově pomalejší než kontrolní skupiny

Pro tuto hypotézu vycházíme z výzkumu Ivanovy a Costy (2008), kteří zaznamenali, že ani po pěti opakováních úlohy pojmenovávání obrázků se bilingvní účastníci v dominantním jazyce nevyrovnali časům monolingvních mluvčích. Předpokládáme, že k vyrovnání se časům kontrolním skupinám nebude přítomné ani u nedominantního jazyka, pokud se bude v analýze výsledků bude s dominancí pracovat.

Hypotéza 2: Experimentální bilingvní skupina si bude v úloze PO rychleji vybavovat kognátová pojmenování v obou cílových jazycích než nekognátová pojmenování

Caramazza et al. (2000) zjistili, že kognátový efekt byl patrný jak u dominantního, tak i nedominantního jazyka (v obou případech to byla španělština). V případě španělštiny jako nedominantního jazyka byl efekt robustnější. Předpokládáme, že bilingvní účastníci našeho experimentu i vzhledem k podobnosti zkoumaných jazyků si budou obrázky s kognátovým pojmenováním v obou jazycích vybavovat rychleji než obrázky s nekognátovým pojmenováním.

Dílčí hypotéza 2.1.: Kognátový efekt bude u experimentální bilingvní skupiny robustnější v nedominantním jazyce

Vzhledem k tomu, že cílem je pro naši experimentální skupinu získat na základě dotazníku od Dunn a Fox Tree (2009) vyvážené bilingvní mluvčí v poměrně úzké výseči na bilingvní škále (-5 až 5), předpokládáme, že dominance jednoho jazyka nebude tak výrazná, ačkoliv půjde vygenerovat z výsledné škály na základě získaného jazykového koeficientu.

V případě, že se ale při analýze výsledků u experimentální skupiny bude pracovat s dominancí jazyků, předpokládáme, že kognátový efekt bude u nedominantního jazyka robustnější (podobně jako u Caramazza et al., 2000; u Ivanovy & Costy byl tento efekt zaznamenán pouze v nedominantním jazyce).

Hypotéza 3: Čím vyšší bude frekvenční status cílového pojmenování, tím rychleji si takové slovo budou mluvčí z experimentální bilingvní skupiny vybavovat

Ivanova a Costa (2008) ve své studii pojmenovali tzv. skrytý efekt frekvence, který předpokládá, že frekvenční status pojmenování ovlivňuje rychlost lexikálního vybavování. To v praxi znamená, že čím nižší frekvenční status pojmenování, tím pomalejší vybavení a naopak čím vyšší frekvenční status, tím rychlejší vybavení. Autoři cílová pojmenování rozdělili do dvou kategorií: nízkofrekvenční pojmenování a vysokofrekvenční pojmenování. V našem případě jsme frekvenci slov nekategorizovali, ale přistoupili jsme k ní jako k široké numerické škále, pro kterou předkládáme hypotézu, že čím vyšší bude mít pojmenování frekvenční status, tím rychleji si ho mluvčí z experimentální bilingvní skupiny budou vybavovat.

Hypotéza 4: Experimentální bilingvní skupina si bude v úloze TVF vybavovat v obou jazycích méně slov než kontrolní skupiny

Dílčí hypotéza 4.1.: V úloze TVF bude přítomna interference z necílového jazyka

Sandoval et al. (2010) ve svém výzkumu v kontextu TVF zmínili předpoklad, že vysoká znalost a užívání dvou jazyků ovlivňuje počet vyjmenovaných slov a může způsobovat interferenci slov z necílového jazyka. Výsledky jejich druhého experimentu tuto hypotézu podpořily, více byl tento předpoklad ale patrný u nedominantního jazyka.

Jak již bylo řečeno, navrhovaný výzkum pracuje s bilingvními mluvčími, kteří jsou vyvážení, a jejich jazykový koeficient získaný z dotazníku se má pohybovat na poměrně úzké výseči – proto předpokládáme, že případná jazyková dominance nebude u experimentální skupiny tolik výrazná. Předpokládáme tedy, že počet vyjmenovaných slov v obou jazycích bude v porovnání

s kontrolními skupinami menší. A je zde pravděpodobnost, že bude v obou jazycích docházet k interferencím z necílového jazyka.

4. ZÁVĚR

Tato bakalářská práce si kladla za cíl předložit metodologický návrh psycholingvistického výzkumu, který by se zaměřil na lexikální vybavování bilingvních mluvčích z česko-polského pomezí s vysokou mírou fluence v češtině a polštině. V teoretické části jsme nejprve shrnuli jazykový a historický kontext cílového regionu, českého Těšínska, kde je značná jazyková smíšenost. Věnovali jsme se specifikům řečové produkce bilingvních mluvčích, modelům lexikálního výběru a vzájemnému působení osvojených jazyků. Poté jsme se zaměřili na především zahraniční studie, které zkoumaly dopady bilingvismu u vysoce fluentních mluvčích na řečovou produkci, a pro českojazyčný kontext jsme do souhrnu zařadili také dva výzkumy zkoumající mimo jiné i lexikální vybavování v češtině.

Na základě prostudované literatury a východisek vyvozených z předešlých výzkumů jsme poté předložili návrh vlastního psycholingvistického výzkumu. Nejprve jsme navrhli způsob výběru participantů do experimentální skupiny a dvou kontrolních skupin. Navržené dotazníkové šetření se skládá z dohromady tří částí, které zjišťují základní informace o participantovi a jeho jazykovou dominanci v řečové produkci. Klíčovým prvkem tohoto šetření je formát dotazníku převzatý od Dunn a Fox Tree (2009), který zjišťuje jazykovou dominanci participantů na škále jazykové dominance mezi češtinou a polštinou. Na této škále jsme vymezili kritérium, které by vybíralo vyvážené bilingvní mluvčí češtiny a polštiny pro experimentální skupinu. U výběru kontrolních skupin jsme pro výběr účastníků zohlednili škálu jazykové dominance, ale také celkový jazykový profil na základě tabulky jazykových schopností.

Dále jsme se již věnovali konkrétním metodám, které zkoumají lexikální vybavování. Pro účely úlohy pojmenovávání obrázků jsme provedli normování obrázkového materiálu mezi českými mluvčími a polskými mluvčími. Pojmenování, na kterých se zvlášť čeští mluvčí a zvlášť polští mluvčí shodli z minimálně 80 procent, mohla být vybrána do experimentálního setu obrázků. Tento experimentální set má po vyhodnocení dohromady 70 obrázků (z toho 35 jich je s kognátovým pojmenováním a 35 s nekognátovým pojmenováním). Pro úlohu TVF jsme vybrali sémantické a písmenné kategorie, které ve své diplomové práci již využila Hamanová (2020).

Na základě zjištěných poznatků byly vyvozeny hypotézy, které předpokládají v rámci úlohy pojmenovávání obrázků především zpomalení vybavování experimentální bilingvní skupiny oproti kontrolním skupinám, ale také zrychlení bilingvních účastníků při pojmenovávání obrázků slovem s kognátovým statusem. Zohlednili jsme také frekvenční status pojmenování a v této souvislosti jsme předložili hypotézu, že čím vyšší bude mít cílové pojmenování frekvenční status, tím rychleji si ho mluvčí budou vybavovat. V rámci testu verbální fluence byly předloženy hypotézy o vyjmenování menšího počtu slov experimentální bilingvní skupinou oproti kontrolním skupinám

a byl vysloven také předpoklad, že u bilingvních mluvčích bude v této úloze přítomna interference z necílového jazyka.

Oproti předešlým výzkumům, které jsme shrnovali v teoretické části práce a které se v rámci výzkumu často věnovali zpravidla jednomu z osvojených jazyků (vyjma Sandoval et al. 2010 a Pelham & Abrams, 2014), se předkládaný návrh výzkumu liší metodologicky v tom, že chce bilingvní mluvčí zkoumat stejnou měrou v obou jazycích, ve kterých jsou vysoce fluentní, tj. v češtině a polštině (respektive v jejich varietách). Přínosem pro další zkoumání této problematiky je také set nanormovaných obrázků, se kterými se dá nadále pracovat v dalších výzkumech (například detailněji z hlediska frekvenčního statusu pojmenování). Vzhledem k tomu, že jsme pracovali se stejným výchozím setem při normování obrázků jako Hamanová (2020) a navrhujeme také stejné kategorie v testu verbální fluence, může být do budoucna přínosem i možné porovnání získaných dat z výzkumu navazujícího na tuto metodologii s již provedeným výzkumem Hamanové.

LITERATURA

- Bogoczová, I. (2019). Mowa Polaków na Zaolziu (w kontekście języków ogólnonarodowych i ich odmian). *Rozprawy Komisji Językowej*, 67(1), 7–18.
- Bogoczová, I. & Bortliczek, M. (2017). *Jazyk příhraničního mikrosvěta*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Brodeur, M. B. et al. (2010). The Bank of Standardized Stimuli (BOSS), a new set of 480 normative photos of objects to be used as visual stimuli in cognitive research. *PloS one*, 5(5), e10773.
- Brodeur, M. B.; Guérard, K.; Bouras, M. (2014). Bank of standardized stimuli (BOSS) phase II: 930 new normative photos. *PloS one*, 9(9), e106953.
- Borák, M. (1997). Z historie Poláku v České republice. In Sokolová G. (Eds.), *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*. Opava: Tilia.
- Caramazza, A.; Costa, A.; Sebastian-Galles, (2000). The Cognate Facilitation Effect: Implications for Models of Lexical Access. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 26(5), 1283–1296.
- Costa, A.; Miozzo, M.; Caramazza, A. (1999). Lexical Selection in Bilinguals: Do Words in the Bilingual's Two Lexicons Compete for Selection? *Journal of Memory and Language*, 41(3), 365–397.
- *Center for open science*. [online] Dostupné z: <https://www.cos.io/initiatives/registered-reports>
- *Český národní korpus*. [online] Dostupné z: <https://www.korpus.cz>
- *Český statistický úřad*. [online] Dostupné z: <https://www.czso.cz>
- De Bruin, A. (2019). Not All Bilinguals Are The Same: A Call for More Detailed Assessments and Description of Bilingual Experiences. *Behavioral Sciences*, 9(3), doi: 10.3390/bs9030033.
- Dubisz, S. (1997). *Język polski poza granicami kraju*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Dunn, A. L. & Fox Tree, J. E. (2009). A quick, gradient, Bilingual Dominance Scale. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(3), 273–289.
- Finkbeiner, M.; Gollan, T. H.; Caramazza, A. (2006). Lexical access in bilingual speakers: What's the (hard) problem? *Bilingualism: Language and Cognition*, 9(2), s. 153–166.
- Gollan, T. H.; Montoya, R. I.; Fennema-Notestine, Ch.; Morris, S. K. (2005). Bilingualism affects picture naming but not picture classification. *Memory and Cognition*, 33(7), 1220–1234.

- Green, D. (1998). Mental control of the bilingual lexico-semantic system. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1(2), 67–81.
- Grosjean et al. (2019). *Psycholinguistika bilingvismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Gürel, A. & Yilmaz, G. (2013): Restructuring in the L1 Turkish grammar: effects of L2 English and L2 Dutch. In Schmid, M. S., Köpke, B. (Eds.), *First language attrition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 37-66.
- Hamanová, M.-A. (2020). *Bilingvismus jako nevýhoda? Lexikální vybavování v prvním jazyce bilingvních mluvčích*. [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.
- Chromý, J.; Diatka, V.; Džupová, O. (2015). Kategoriální normy češtiny pro 12 kategorií. *Studie z aplikované lingvistiky*, 6(2), 26–51.
- Chromý, J. & Kříž, A. (2020). Eroze rodného jazyka jako předmět psycholingvistického výzkumu. *Československá psychologie*, 64(5), 578–589.
- *Ibex farm* [online]. Dostupné z: <https://spellout.net/ibexfarm>
- Ivanova, I. & Costa, A. (2008). Does Bilingualism hamper lexical access in speech production?. *Acta Psychologica*, 127(2), 277–88.
- Křen, M.; Cvrček, V.; Henyš, J.; Hnátková, M.; Jelínek, T.; Kocek, J.; Kovářková, D.; Křivan, J.; Milička, J.; Petkevič, V.; Procházka, P.; Skoumalová, H.; Šindlerová, J.; Škrabal, M. (2020). *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupné z: <http://www.korpus.cz>
- Kříž, A. (2020). *Jazykové chování slovenských rodilých mluvčích v Čechách*. [Dizertační práce]. Univerzita Karlova.
- La Heij, W. (2005). Selection Processes in Monolingual and Bilingual Lexical Access. *Handbook of Bilingualism*, 289–307.
- *Listina základních práv a svobod*. [online] Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>
- Lotko, E. (1994) O jazykové komunikaci polské národnostní menšiny v České republice, *Časopis pro moderní filologii*, 76(1), s. 9–19.
- Lotko, E. (2000). *Slovník lingvistických termínů pro filologii*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- *Moravskoslezský kraj*. [online] Polské národnostní školství v Moravskoslezském kraji. Dostupné on-line z: https://www.msk.cz/temata/skolstvi/polske_skolstvi.html
- Marian, V.; Blumenfeld, H. K.; Kaushanskaya, M. (2007). The Language Experience and Proficiency Questionnaire (LEAP-Q): assesing language profiles in bilinguals and multilinguals. *Journal of Speech, Language, and Hearing research*, 50(4), 940–964.

- Muryc, J. (2018) Reflections on the state of research into polish language in the Těšín region, Czech republic. *Studia slavica*, 22(2), 125–129.
- Nekvapil, J.; Sloboda, M.; Wagner, P. (2009). *Mnohojazyčnost v České republice*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Nikolai, T. et al. (2015). Testy verbální fluence, česká normativní studie pro osoby vyššího věku. *Česká a slovenská neurologie a neurochirurgie*, 78/111(3), 292–299.
- Patra, A.; Bose, A.; Marinis, T. (2020). Performance difference in verbal fluency in bilingual and monolingual speakers. *Bilingualism: Language and Cognition*, 23(1), 204–218.
- Pelham, S. D. & Abrams, L. (2013). Cognitive Advantages and Disadvantages in Early and Late Bilinguals. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 40(2), 313–325.
- *Polský národní korpus* [online]. [citováno 05-05-2021] Dostupné z: <http://nkjp.pl/index.php?page=0&lang=1>
- Rusek, H. (1997). *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sandoval, T. C. et al. (2010). What causes the bilingual disadvantages in verbal fluency? The dual-task analogy. *Bilingualism: Language and Cognition*, 13(2), 231–252.
- Sherkina-Lieber, M. (2020). A classification of receptive bilinguals. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 10(3), 412–440.
- Schmid, M. S. & Köpke, B. (2009). L1 Attrition and the Mental Lexicon. In Pavlenko, Aneta. *The Bilingual Mental Lexicon: Interdisciplinary Approaches. Multilingual Matters*, s. 209–238.
- Schmid, M. S. (2011). *Language attrition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- *Silling* [online]. Dostupné z: <https://silling.org/information-about-the-silesian-language-corpus-in-english/>
- Sokolová, G. & Hernová, Š. (2000). *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea.
- Sokolová, G. (2000). O vztahu k místnímu nářečí u obyvatel Českého Těšína. In Sokolová, G. & Hernová, Š., *Národně jazykové vědomí obyvatel národnostně smíšených oblastí*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, s. 133–148.
- Srb, V. (1987). Demografický profil polské menšiny v Československu. *Český lid*, 74(3), 151–165.

- Víchová, M.; Dokoupilová, M.; Chromý, J.; Urbánek, T.; Nikolai, T. (2020). Shlukování a přepínání v Testu verbální fluence: Návrh adaptace kritérií do českého jazyka a shoda posuzovatelů. *Československá Psychologie*, 64(3), s. 306-320.
- Večerka, R. (2009). *Jazyky v komparaci 2: Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*. Praha: Euroslavica.
- Yip, V. (2019). Simultánní osvojování jazyka. In Grosjean et al., *Psycholingvistika bilingvismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 129–153.

Přílohy

Příloha č. 1: Dotazník

Příloha č. 2: Experimentální set obrázků

Příloha č. 1: Dotazník v češtině

a) Základní informace:

Věk:

Pohlaví:

Dosažené vzdělání:

Odkud pocházíte? Uveďte obec/město:

Kde dlouhodobě žijete? Uveďte obec/město:

b) Dotazník jazykové dominance (Dun & Fox Tree, 2009):

Otázka 1 a 2: Kolik Vám bylo let, když jste se začal/a učit česky a polsky? (Pokud je vybraný jazyk Váš mateřský jazyk, napište 0.)

česky ____ polsky ____

Otázka 3 a 4: V kolika letech jste si začal/a být jistý/á při mluvení česky a při mluvení polsky? (Pokud si ve vybraném jazyce nejste při mluvení jisti, napište X.)

česky ____ polsky ____

Otázka 5: Jakým jazykem či jazyky mluvíte doma? (Zakroužkujte.)

čeština polština čeština i polština

Otázka 6: Když si v duchu počítáte, například násobíte 243×5 , v jakém jazyce si počítáte? (Zakroužkujte.)

čeština polština čeština i polština

Otázka 7: Ve kterém z jazyků máte přízvuk z druhého jazyka? Např. v češtině máte polský přízvuk, nebo naopak v polštině český přízvuk. Pokud v žádném, napište prosím X.

Otázka 8: Pokud byste si měli vybrat, kterým jazykem byste po zbytek svého života měli mluvit, který jazyk z těch, co umíte, by to byl? (Zakroužkujte.)

čeština polština

Otázka 9 a 10: Kolik za sebou máte let školní docházky, během které byla jazykem vyučování čeština a ve kterém byla jazykem vyučování polština? Myšleno je vyučování na základní/střední/vysoké škole. (Např. vyučování v polském jazyce např. v menšinovém polském školství, na polském gymnáziu či univerzitě, ne výuka jazyků ve škole a jazykové kurzy mimo ni.)

V češtině ____ let

V polštině ____ let

Otázka 11: Máte dojem, že jste v jednom z jazyků ztratil/a schopnost plynule se vyjadřovat?

Pokud ano, v jakém jazyce?

Otázka 12: V jaké zemi nyní žijete?

c) Jazykové schopnosti (Do této tabulky prosím napište všechny jazyky, které umíte, včetně mateřského jazyka.)

Jazyk	V kolika letech jste se tento jazyk začal/a učit? (Pokud se jazyk učíte od narození, napište 0.)	Na škále od 1 do 10 (viz níže) ohodnoťte své jazykové dovednosti v daném jazyce (mluvený projev)

Škála pro hodnocení mluveného projevu v cizím jazyce. Do tabulky výše prosím napište to číslo, které nejlépe odpovídá Vašim vyjadřovacím schopnostem v daném jazyce.

*Každé vyšší číslo znamená, že ovládám schopnosti popsané v rámci nižších čísel, např. 4 = umím 1, 2, 3, 4.

1	Umím představit sebe a ostatní a klást lidem jednoduché otázky týkající se informací osobního rázu, např. o místě, kde žijí, o lidech, které znají, a věcech, které vlastní, a na podobné otázky umím odpovídat.
2	Dokážu se jednoduchým způsobem domluvit, mluvím-li partner pomalu a jasně a je ochoten mi pomoci.
3	Umím jednoduchým způsobem popsat svou vlastní rodinu, bezprostřední okolí a záležitosti týkající se mých nejnáléhavějších potřeb.
4	Dokážu komunikovat prostřednictvím jednoduchých a běžných úloh, jež vyžadují jednoduchou a přímou výměnu informací o známých a běžných skutečnostech.
5	Umím si poradit s většinou situací, jež mohou nastat při cestování v oblasti, kde se tímto jazykem mluví.
6	Dokážu popsat své zážitky a události, sny, naděje a cíle a umím stručně vysvětlit a odůvodnit své názory a plány.
7	Dokážu se účastnit rozhovoru natolik plynule a spontánně, že můžu vést běžný rozhovor s rodilými mluvčími, aniž by to představovalo zvýšené úsilí pro kteréhokoliv účastníka interakce.
8	Umím bez přípravy vysvětlit své názorové stanovisko týkající se nejrůznějších témat s uvedením výhod a nevýhod různých možností.
9	Umím se plynule a pohotově vyjadřovat bez zjevného hledání výrazů. Umím jazyka užívat pružně a efektivně pro společenské, akademické a profesní účely.
10	Dokážu shrnout informace z různých mluvených a psaných zdrojů, a přitom dokážu přednést polemiku a vysvětlení v logicky uspořádané podobě. Dokáže se spontánně, velmi plynule a přesně vyjadřovat a rozlišovat jemné významové odstíny dokonce i ve složitějších situacích.

Příloha č. 2: Experimentální set obrázků

Kognátová pojmenování					
	Český jazyk	Polský jazyk	Míra podobnosti	ARF CZ	Prům. počet výskytů na 1M slov PL
1	bankomat	bankomat	totožný kognát	170,86	0,897
2	lupa	lupa	totožný kognát	218,3	1,022
3	malina	malina	totožný kognát	270,86	3,73
4	hydrant	hydrant	totožný kognát	38,64	0,346
5	kaktus	kaktus	totožný kognát	125,79	0,922
6	kompas	kompas	totožný kognát	141,13	0,914
7	krab	krab	totožný kognát	134,68	0,275
8	panda	panda	totožný kognát	156,2	2,995
9	mikrofon	mikrofon	totožný kognát	687,85	3,884
10	maska	maska	totožný kognát	1 584,34	3,538
11	kostka	kostka	totožný kognát	1 315,13	4,368
12	lampa	lampa	totožný kognát	1 426,92	4,055
13	lev	lew	totožný kognát	1 110,8	14,001
14	nos	nos	totožný kognát	3 489,56	21,802
15	oko	oko	totožný kognát	29 426,99	32,135
16	sova	sowa	totožný kognát	281,67	5,311
17	ucho	ucho	totožný kognát	4 556,89	11,723
18	vana	wanna	totožný kognát	1 009,74	1,452
19	bobr	bóbr	podobný kognát	92,26	0,951
20	býk	byk	podobný kognát	355,89	1,991
21	delfín	delfin	podobný kognát	149,24	1,356
22	dort	tort	podobný kognát	853,98	3,8
23	komín	komin	podobný kognát	713,49	3,342
24	koruna	korona	podobný kognát	11 716,5	8,994
25	krokodýl	krokodyl	podobný kognát	169,28	0,772
26	luk	luk	podobný kognát	389,42	5,678
27	medúza	meduza	podobný kognát	96,71	0,335
28	motýl	motyl	podobný kognát	534,7	2,415
29	mumie	mumia	podobný kognát	136,97	0,818
30	nůž	nóż	podobný kognát	2 343,42	13,254
31	páv	paw	podobný kognát	108,08	1,389
32	plot	plot	podobný kognát	1 586,84	6,066
33	rys	ryś	podobný kognát	1988,25	2,299
34	slon	slon	podobný kognát	499,13	0,021
35	žirafa	żyrafa	podobný kognát	116,72	0,513

Nekognátová pojmenování				
	Český jazyk	Polský jazyk	ARF CZ	Prům. počet výskytů na 1M slov PL
1	brusle	łyżwa	267,34	0,171
2	dalekohled	luneta	382,93	0,267
3	jahoda	truskawka	391,17	0,35
4	kávovar	ekspres	169,97	1,823
5	koloběžka	hulajnoga	176,61	0,192
6	lilek	bakłażan	97,26	0,229
7	maják	latarnia	337,22	1,535
8	drak	latawiec	578,35	1,026
9	lebka	czaszka	783,93	1,952
10	krb	kominek	689,61	1,952
11	kružítko	cyrkiel	32,03	0,254
12	křeslo	fotel	2 607,72	13,362
13	lyže	narty	546,28	7,78
14	mrak	chmura	1 183,95	4,497
15	pravítko	linijka	143,19	0,63
16	pouta	kajdanki	322,86	2,353
17	rtěnka	szminka	339,77	0,476
18	sekačka	kosiarka	221,36	0,409
19	sněhulák	balwan	103,44	0,914
20	stan	namiot	1 352,25	4,214
21	strom	drzewo	6 697,16	22,319
22	sud	beczka	517,94	1,519
23	šíp	strzala	426,03	0,008
24	švihadlo	skakanka	63,28	0,196
25	tank	czołg	776,59	3,463
26	trychtýř	lejek	79,91	0,309
27	tučňák	pingwin	119,9	0,455
28	tužka	olówek	905,48	2,758
29	vějř	wachlarz	181,47	3,258
30	volant	kierownica	1 213,64	0,759
31	vysavač	odkurzac	280,24	1,491
32	zámek	klódka	3 130,12	0,509
33	zástěra	fartuch	307,22	2,053
34	zázvor	imbir	183,46	0,818
35	žralok	rekin	264,33	0,909